

บทที่ ๔

แบบจำลอง

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอแบบจำลองกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จากการก้าวข้ามของบุคคลเพื่อใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน เป็นการนำเสนอภาพรวมตั้งแต่เรื่องทฤษฎีหรือความเห็นของบุคคลนำไปสู่ สังกัปปะหรือความคิด วาจาหรือการเจรจาหรือ กัมมันตะหรือการกระทำ อาชีวะหรือการเลี้ยงชีพ จนถึงเรื่องวายามะหรือความพยายาม สติหรือการระลึกตัวและสมาธิหรือการตั้งใจมั่น กล่าวอีกนัยหนึ่งเป็นเรื่องของการเปลี่ยนแปลงในความเห็นและความคิดของบุคคลนำมาสู่ปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ๆ ในชีวิตประจำวันได้แก่ การพบปะพูดคุยกัน การร่วมทำกิจกรรม รวมทั้งการประกอบอาชีพ โดยมีความพยายาม ตลอดจนการระลึกรู้และความมุ่งมั่นตั้งใจร่วมกันในปฏิบัติการสร้างแบบแผนคุณค่าใหม่และในปฏิกิริยาตอบสนองต่อความแตกต่างจากกระบวนการทัศน์ ความคิดหลักหรืออุดมการณ์วาทกรรมและกิจกรรมในกระแสหลักที่เข้ามาในสังคม ในบทที่ ๔ นี้จึงเป็นการตอบคำถามว่าการก้าวข้ามความเห็นจะนำไปสู่ความคิด การสื่อสารและการกระทำของบุคคลด้วยความเพียรการระลึกรู้และตั้งใจมั่นร่วมกัน จนเป็นเงื่อนไขการผุดบังเกิดคุณสมบัติใหม่ของสังคมได้อย่างไร

แนวทางการวิเคราะห์เพื่อสร้างแบบจำลองนี้ประยุกต์แนวทางการสร้างทฤษฎีจากพื้นฐาน (grounded theory) ของบาร์นีย์ กลาเซอร์, แอนเชล์ม สโตรสส์ รวมทั้งที่ปรับปรุงโดยแคธี ชาร์มาซ และแนวทางของคนอื่น ๆ ประกอบเป็นแนวทางช่วยวิเคราะห์ข้อมูลและจัดทำแบบจำลอง (ดูบทที่ ๑ และภาคผนวก ก ประกอบ)

ในบทนี้จะแบ่งเป็นหัวข้อต่าง ๆ คือ ฐานคิดของการวิเคราะห์ตามหลักพระพุทธศาสนา, ปฏิบัติการกับพุทธธรรม, แบบจำลองการก้าวข้ามของบุคคลกับการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้ ผลการศึกษาในบทนี้จะนำไปสู่การสรุปองค์ความรู้ในบทที่ ๕ ต่อไป

๔.๑ ฐานคิดของการวิเคราะห์ตามหลักพระพุทธศาสนา

การนำเสนอแบบจำลองในบทนี้ เป็นการบูรณาการการวิเคราะห์ที่ได้จากข้อมูลในภาคสนามคือจากประยงค์ รัตนรงค์และชุมชนไม้เรียงเข้ากับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยแนวทางวิเคราะห์จะใช้วิธีกำกับแนวคิดหลักธรรมที่ได้จากข้อมูล พัฒนาขึ้นจนเป็นหมวดหมู่หลักธรรมและเชื่อมโยงหมวดหมู่ของแนวคิดหลักธรรมเข้าหากัน กล่าวคือ เป็นการลงรหัสจาก

ข้อมูลและพัฒนาจนได้ความสัมพันธ์เป็นแบบจำลอง^๑ ในการวิเคราะห์ด้วยแนวทางดังกล่าวนั้น การประยุกต์หลักธรรมเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมจำเป็นต้องใช้การตีความ ประเด็นที่ผู้วิจัยให้ความสนใจและระมัดระวังคือ การตีความดังกล่าวขึ้นอยู่กับทฤษฎีความเชื่อของผู้วิจัยที่สอดคล้องตามหลักพระพุทธศาสนาหรือไม่ ทั้งนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสั่งสอนในเรื่องที่มาของทฤษฎีซึ่งถือว่าอยู่นอกพระพุทธศาสนาไว้ ๓ ประการและการปฏิบัติที่สอดคล้องกับพระพุทธศาสนา ๓ ประการ ปรากฏในติดถายตนสูตร^๒ และอปัณณกสูตร^๓ ดังนี้

๔.๑.๑ สภาพที่เกิดขึ้นในปัจจุบันมีเหตุจากการกระทำของตนเอง

ในติดถายตนสูตร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถึงความเชื่อที่อยู่นอกพระพุทธศาสนาไว้ ๓ พวกคือ พวกที่หนึ่งเชื่อว่าสภาพที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน “ทั้งหมดล้วน แต่มีกรรมที่ทำไว้ในปางก่อนเป็นเหตุ”^๔ พวกที่สองเชื่อว่าสภาพที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน “ทั้งหมดล้วน แต่มีการเนรมิตของพระเป็นเจ้าผู้ยิ่งใหญ่เป็นเหตุ”^๕ และพวกที่สามเชื่อว่าสภาพที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน “ทั้งหมดล้วนแต่ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย”^๖ ทั้งสามความเชื่อนี้ พวกที่หนึ่งเรียกว่า **บุพเพกตเหตุวาท** คือเชื่อกกรรมทำไว้ในปางก่อน พวกที่สองเรียกว่า **อิสสรนิมมานเหตุวาท** คือเชื่อการบันดาลของเทพผู้ยิ่งใหญ่ และพวกที่สามเรียกว่า **อเหตุปัจจัยวาท** คือเชื่อว่าหาเหตุหาปัจจัยมิได้ ถึงคราวก็เป็นไปเอง^๗

เมื่อมีความเชื่อใน ๓ กลุ่มนี้ จะทำให้ “ยอมไม่มีความพอใจหรือความพยายามว่า ‘สิ่งนี้ควรทำ หรือสิ่งนี้ไม่ควรทำ’”^๘ กล่าวคือ คนที่มีความเชื่อใน ๓ กลุ่มนี้ เมื่อมีทุกข์หรือสุขทั้งในส่วนบุคคลหรือสังคม ก็จะบอกว่าเป็นเรื่องของบุญของกรรมในอดีต หรือไม่ก็จากสิ่งศักดิ์สิทธิ์

^๑ การลงรหัส (Coding) เริ่มจากการลงรหัสเปิด (Open Coding) เป็นการระบุถึงแนวคิดที่ได้จากข้อมูลและพัฒนาเป็นหมวดหมู่ จากนั้นจึงลงรหัสแกน (Axial Coding) เป็นการเชื่อมโยงหมวดหมู่ย่อยเข้ากับหมวดหมู่ใหญ่ สุดท้ายจึงลงรหัสเลือก (Selective Coding) เป็นการนำหมวดหมู่ใหญ่ที่ได้มาเชื่อมโยงความสัมพันธ์เป็นแบบจำลองหรือทฤษฎีต่อไป วิธีนี้จะเป็นการผุดบังเกิดความรู้จากข้อมูลจำนวนมากที่นำมาปฏิสัมพันธ์กันจึงเรียกว่า แนวทางการสร้างทฤษฎีจากพื้นฐาน (Grounded Theory).

^๒ อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๓๘-๒๔๐.

^๓ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๙๒-๑๐๖/๙๕-๑๑๖.

^๔ อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๓๘.

^๕ อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๓๘.

^๖ อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๓๘.

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๙๙.

^๘ อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๓๘.

หรือแม้แต่จากหน่วยงานราชการ นักวิชาการหรือองค์กรพัฒนาเอกชนภายนอกมาทำให้เกิดหรือไม่ก็เกิดขึ้นเองโดยไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย

ในอภินิหารสูตร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ถึง ความเชื่อในเรื่องเหตุของสภาพที่เกิดขึ้นในปัจจุบันว่า มีความเชื่อในเรื่องนี้ ๒ พวก พวกแรกคือ **อเหตุกทิกฺขณฺฐิ** มีทิกฺขณฺฐิความเชื่อว่า สภาพที่เกิดขึ้นในปัจจุบันนั้น “ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย...ไม่มีกำลัง ไม่มีคามเพียร ไม่มีความสามารถของมนุษย์ ไม่มีความพยายามของมนุษย์...ล้วนไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มีคามเพียร ผันแปรไปตามโชคชะตา ตามสถานภาพทางสังคมและตามลักษณะเฉพาะตน”^๙ ส่วนพวกที่สองคือ **เหตุกทิกฺขณฺฐิ** พวกนี้เชื่อว่า สภาพที่เกิดขึ้นในปัจจุบันจะสุขหรือทุกข์ “มีเหตุ มีปัจจัย...มีกำลัง มีความเพียร มีความสามารถของมนุษย์ มีความพยายามของมนุษย์...ไม่ใช่ไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มีคามเพียร ผันแปรไปตามโชคชะตาตามสถานภาพทางสังคมและตามลักษณะเฉพาะตน”^{๑๐} พระพุทธศาสนามีหลักในเรื่องการมีเหตุ มีปัจจัยและเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่เกิดจากความพยายาม การกระทำของตนเอง ไม่ใช่จากกรรมเก่าทั้งหมด ไม่ใช่จากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอกทั้งหมดหรือไม่ใช่จากไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยทั้งหมด

จากหลักธรรมข้างต้น การวิเคราะห์ข้อมูลและการตีความในการวิจัยนี้ จึงให้ความสำคัญกับความเชื่อในกลุ่ม**เหตุกทิกฺขณฺฐิ**คือ การมีเหตุ มีปัจจัยของสภาพที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นทุกข์หรือสุขของบุคคลหรือของสังคม รวมทั้งมนุษย์มีกำลัง มีความเพียร มีความสามารถ มีความพยายามในการกระทำสิ่งที่ควรทำและสิ่งที่ไม่ควรทำได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งในการวิจัยนี้จะให้ความสำคัญกับการกระทำของบุคคลในชุมชนไม่เรียงว่าเป็นเหตุของ**สภาพที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน** ส่วนการกระทำที่มาจากภายนอกไม่ว่าจะเป็นของทางราชการ นักวิชาการหรือองค์กรพัฒนาเอกชนถือเป็นบริบทของการกระทำของคนในชุมชนเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม เป็นไปได้ว่าในชุมชนหนึ่งอาทิ ชุมชนไม้เรียงอาจมีผู้ที่มีความเชื่อหลากหลายแตกต่างกัน ทั้งที่เชื่อในการมีเหตุ มีปัจจัย และที่เชื่อในเรื่องการไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย หรือเชื่อในเรื่องมีเหตุ มีปัจจัยจากกรรมเก่า จากผู้มีอำนาจดลบันดาล เป็นต้น การวิเคราะห์ในงานวิจัยนี้จะมีขอบเขตจำกัดเฉพาะความเชื่อในเรื่องการมีเหตุ มีปัจจัยจากการกระทำด้วยตนเองเท่านั้น

๔.๑.๒ การกระทำมีผล

ในอภินิหารสูตร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงถึงความเชื่อ ๒ กลุ่มคือ **นัตถิกทิกฺขณฺฐิ**กับ**อัตถิกทิกฺขณฺฐิ** กลุ่มแรกเป็นพวกที่เชื่อและพูดว่าสิ่งที่ทำไปแล้วไม่มีผล การกระทำของบุคคลไม่มีคุณค่า ฯลฯ ผู้ที่เชื่อกลุ่มนี้จะกระทำกุศลกรรมบถและละเว้นกุศลกรรมบถได้ เพราะ

^๙ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๐/๑๐๖.

^{๑๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๐/๑๐๖.

ไม่เห็นโทษ ภัยของการทำกุศล และไม่เห็นคุณ อาณิสสของการทำกุศลว่าจะมีผลอย่างไรทั้งในระยะสั้นและในระยะยาว^{๑๑}

กลุ่มที่สองเป็นพวกที่เชื่อและพูดว่าสิ่งที่ทำไปแล้วนั้นมีผล การกระทำของบุคคลมีคุณ ฯลฯ ผู้ที่เชื่อกลุ่มนี้ยอมทำกุศลกรรมบถและละเว้นอกุศลกรรมบถ เพราะเห็นโทษ ภัยของการทำกุศลและเห็นคุณ อาณิสสของการทำกุศลว่าจะมีผลทั้งในระยะสั้นและในระยะยาว^{๑๒}

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่อรรถกถา คือเชื่อว่าสิ่งที่ทำไปแล้วมีผล ในการวิเคราะห์และตีความจะมีฐานคิดว่า การกระทำของคนในชุมชนมีผลเกิดขึ้นในอนาคต ทั้งนี้มีผลเร็วหรือช้า มากหรือน้อยขึ้นกับสมบัติและวิบัติที่ประกอบในขณะนั้น (ดูบทที่ ๒ ประกอบ)

๔.๑.๓ การกระทำสิ่งที่เป็นกุศลย่อมได้รับผลเป็นบุญ

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่ความถูกต้องหรือกุศล เป็นคุณค่าของการกระทำในอภิปณณสูตร พระพุทธองค์ตรัสถึงความเชื่อในการปฏิบัติคือ อภิปณณสูตรกับกิริยทฎฐิ กลุ่มแรกเชื่อและพูดว่าเมื่อทำหรือใช้ให้คนอื่นทำกุศลกรรมบถแล้วไม่มีบาปมาถึงหรือเมื่อทำหรือใช้ให้คนอื่นทำกุศลกรรมบถแล้วไม่มีบุญมาถึง กลุ่มที่สองเชื่อและพูดว่าเมื่อทำหรือใช้ให้คนอื่นทำกุศลกรรมบถแล้วมีบาปมาถึงหรือเมื่อทำหรือใช้ให้คนอื่นทำกุศลกรรมบถแล้วมีบุญมาถึง^{๑๓}

ตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ถือว่าให้ความสำคัญในเรื่องกิริยทฎฐิ คือการทำหรือใช้ให้คนอื่นทำสิ่งที่เป็นกุศลย่อมได้รับผลเป็นบุญ และการทำหรือใช้ให้คนอื่นทำสิ่งที่เป็นอกุศลย่อมได้รับผลเป็นบาป ในการวิเคราะห์และตีความทางสังคมนี้ ถือว่าการกระทำที่ถูกต้องดีงามย่อมได้รับผลเป็นความสุขความเจริญในชีวิตและสังคมทั้งในปัจจุบันและในอนาคต ส่วนการกระทำที่ไม่ถูกต้องย่อมได้รับผลเป็นความทุกข์ ความสับสนวุ่นวาย

กล่าวโดยสรุป ฐานคิดในการวิเคราะห์และตีความตามหลักพระพุทธศาสนาที่ใช้กับข้อมูลภาคสนามในการวิจัยนี้ ตั้งบนฐานคิด ๓ ประการคือ สภาพที่เกิดขึ้นในปัจจุบันมีเหตุให้เกิดขึ้นจากการกระทำของตนเอง (เชื่อมีเหตุ) การกระทำของคนในชุมชนมีผล (เชื่อมีผล) และการกระทำที่ถูกต้องย่อมได้รับผลที่เป็นความสุข ความเจริญ (เชื่อการกระทำสอดคล้องกับผล)

๔.๒ ปฏิบัติการกับพุทธธรรม

ในหัวข้อนี้ เป็นการแปลงข้อมูลในพื้นที่ ให้เป็นแนวคิดหลักธรรม และจัดเป็นหมวดหมู่ เพื่อการเชื่อมโยงหมวดหมู่หลักธรรมเป็นแบบจำลองในหัวข้อต่อไป ทั้งนี้จาก

^{๑๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๙๕/๙๘-๙๙.

^{๑๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๙๖/๙๙-๑๐๐.

^{๑๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๙๗/๑๐๐-๑๐๑.

ปฏิบัติการของประยงค์และชุมชนไม้เรียงซึ่งต่อสู้กับกระบวนการทัศน์ ความคิดหลักหรืออุดมการณ์ และวาทกรรมในกระแสหลัก จนนำไปสู่การผุดบังเกิดทางสังคมซึ่งมีคุณสมบัติใหม่สอดคล้องกับ หลักธรรมที่กำกับสังคมที่รู้ตามที่ได้นำเสนอในบทที่ ๓ นั้น คำถามที่เกิดขึ้นคือ เราจะสรุป ปฏิบัติการดังกล่าวเป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้ประการใด การสรุปบทเรียนนี้จะ ช่วยให้เห็นถึงกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมที่นำไปสู่สังคมที่รู้ต่อไป

๐. ก่อนเกิดปฏิบัติการ : จากทุกข์ไปสู่ศรัทธา คบหาบัณฑิตจนตั้งตนชอบ

ในเบื้องต้น เมื่อชุมชนไม้เรียงอยู่ในสภาวะที่เป็นแดนหมักหมน^{๑๔} กล่าวคือมีการ แอ้งชิงผลประโยชน์จากการขูดรีดแบบเขาคูญ มีการฆ่ากันตายจำนวนมากในแต่ละวัน รวมทั้ง ปัญหาสังคมอื่น ๆ ในช่วงรอยต่อของการปิดเขาคูญ และเมื่อปิดเขาคูญแล้ว สภาวะดังกล่าวได้ ข้ำเติมเพิ่มขึ้นด้วยปัญหาการทำมาหากินที่รายได้หดหายไป สภาพปัญหาทั้งทางเศรษฐกิจและ สังคมเช่นนี้เปรียบได้กับแนวคิดหลักธรรมเรื่องทุกข์ในทางพระพุทธศาสนา ถือเป็นทุกข์เวทนา ในระดับสังคมที่แต่ละคนในชุมชนได้ประสบในเรื่องอาชีพ ความเป็นอยู่ ความปลอดภัยในชีวิต และทรัพย์สิน นอกเหนือไปจากทุกข์เวทนาที่เกิดกับทางกายและทางใจเป็นปกติในแต่ละบุคคล

เมื่อเกิดทุกข์ขึ้น ในกรณีที่เป็นทุกข์ในระดับบุคคลนั้น พระพุทธศาสนามีหลักธรรม มากมายที่สอนให้พ้นจากทุกข์ ตัวอย่างในอุปนิสสูตร^{๑๕} ที่สอนให้หลุดจากวงจรหรือวัฏฏะใน สายสมุทัยวารเข้าสู่สายนิโรธวาร ทั้งนี้โดยมีจุดเปลี่ยนเริ่มที่ทุกข์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า “ศรัทธามีทุกข์เป็นที่ยอาศัย”^{๑๖} อาจกล่าวได้ว่าเมื่อเกิดวิกฤติคือทุกข์ขึ้นนั้น หากจะหลุดพ้นจาก วัฏฏะสายเกิดทุกข์ ต้องมีศรัทธาขึ้นก่อน คำถามคือศรัทธาอะไร ย้อนกลับไปในสมัยพุทธกาล เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประสงค์ที่จะเผยแผ่ธรรมให้แก่สัตว์โลกนั้น พระพุทธองค์ทรง ประกาศว่า “สัตว์ทั้งหลายเหล่าใดจะฟัง จงปล่อยศรัทธามาเถิด เราได้เปิดประตูมตรธรรมแก่ สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว”^{๑๗} ถ้าหากอ่านพระพุทธพจน์ข้างต้นแล้ว อาจอนุมานได้ว่า สัตว์โลกที่ มีทุกข์นั้น หากปล่อยศรัทธาคือ “จงสละความเชื่อของตน”^{๑๘} เป็นความเชื่อใดที่สละ ได้แก่ความ เชื่อในความเห็นผิดหรือทิฏฐิ ๖๒^{๑๙} ประเภทในสมัยพุทธกาล เมื่อปล่อยความเชื่อเดิมทิ้งแล้ว จึง สามารถมาเรียนรู้อริยธรรมจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ และนำไปสู่ความเชื่อหรือศรัทธาใหม่ ได้แก่ “เชื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของตถาคตว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระ

^{๑๔} สัมภาษณ์ ไกรณรงค์ ธรฤทธิ์ นายกอบต. ไม้เรียง, ๒๗ เมษายน ๒๕๕๕ ช่วงที่ ๑.

^{๑๕} ส.น. (ไทย) ๑๖/๒๓/๔๐-๔๓.

^{๑๖} ส.น. (ไทย) ๑๖/๒๓/๔๒.

^{๑๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๙/๑๕.

^{๑๘} วิ.ม.อ. (ไทย) ๑/๑๒.

^{๑๙} ที.ส. (ไทย) ๙/๒๘-๑๐๔/๑๑-๓๙.

อรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ฯลฯ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธรเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค”^{๒๐} กล่าวคือให้มีความศรัทธาในการตรัสรู้ของพระพุทธรองค์ ในเรื่องนี้พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายศรัทธาว่ามี ๔ ประการคือ **กัมม** ศรัทธาคือเชื่อกรรม **วิปาก** ศรัทธาคือเชื่อผลของกรรม **กัมมัสสกตา** ศรัทธาคือเชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน และ**ตถาคตโพธิสัทธา** คือเชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธรเจ้า^{๒๑} การที่ต้องมีศรัทธาเช่นนี้เนื่องจากบุคคลที่อยู่ในทุกข์นั้น เบื้องต้นย่อมต้องเปลี่ยนความเห็นความเชื่อเดิมที่ทำให้ยังอยู่ในวังวนแห่งทุกข์ก่อนจึงสามารถเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาชีวิตได้ ถ้ายังเชื่อแบบเดิม ผลลัพธ์ก็ยังคงเหมือนเดิม หนทางเริ่มต้นจึงต้องมีความเชื่อในหลักการหรือบุคคลที่มีความรู้ในการแก้ไขปัญหาให้ได้ซึ่งก็คือ **บัณฑิต** หรือในกรณีข้างต้นคือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนั้นการ**คบบัณฑิต**จึงเป็นมงคลที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแนะนำไว้เป็นประการที่สอง^{๒๒} ต่อจากการไม่คบคนพาลคือ ต้องยุติความเชื่อหรือความสัมพันธ์กับคนที่แนะนำเราไปสู่ปัญหาก่อน

ในกรณีที่เป็นทุกข์ในระดับสังคมนั้น หากเทียบเคียงกับในระดับบุคคล ความเชื่อในกระบวนทัศน์บางประการ อาทิ ทุนนิยมบริโภคนิยม ที่ทำให้เกิดการแย่งชิงผลประโยชน์ในเหมืองแร่และนำไปสู่การใช้ความรุนแรงรูปแบบต่าง ๆ เป็นความเชื่อที่ต้องสละทิ้งเสีย รวมทั้งความคิดในเรื่องการพึ่งพิงผู้มีอำนาจที่มุ่งรอให้ทางราชการมาแก้ไขปัญหาให้กับชุมชนตน ในเรื่องนี้ ประยงค์ได้เล่าให้ฟังถึงความทุกข์ในขณะนั้นและการสละทิ้งความเชื่อดังกล่าวว่า

ความวุ่นวายในชุมชนที่ไม่รู้จะไปทางไหนดี ผมคิดว่ามันเป็นจุดหนึ่งที่ผมไม่นึกเลยว่าเราจะแก้ปัญหาได้ **สังคมมันล่มสลาย** ตอนนั้นสังคมที่เคยช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เคยที่จะทำเรื่องดี ๆ กัน ทุกคนเอาตัวรอดหมดเลย ไม่ได้คิดถึงส่วนรวม...พวกผมที่เคยเป็นแกนนำชาวบ้านอยู่ก่อนสืบทอดกันมานั่งปรึกษาหารือกันว่าถ้าปล่อยเป็นอย่างนี้มันจะหนักยิ่งขึ้นนะ เพราะรอให้คนที่มียศหน้าที่ต้องรับผิดชอบที่จะต้องเข้ามาแก้คือหน่วยงานราชการ ตอนนี้ยังไม่เห็นว่าใครเป็นผู้รับผิดชอบหลักที่จะมาแก้ตรงนี้ได้ ฉะนั้น**พวกเราต้องทำอะไรสักอย่าง** ถ้าเราไม่ทำอะไรเลยไม่รู้จะอยู่กันได้อย่างไร หาความสุขไม่ได้เลย^{๒๓}

ในกรณีนี้ ความเชื่อเดิมที่สละทิ้งคือ การเอาตัวรอดไม่ได้คิดถึงส่วนรวมและการรอให้หน่วยราชการมาแก้ปัญหาให้ ส่วนความเชื่อใหม่คือการช่วยเหลือเกื้อกูลกันและการ

^{๒๐} อิง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๔/๕-๖.

^{๒๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๔๐.

^{๒๒} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๓/๗.

^{๒๓} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๒๓ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๑.

พึ่งตนเองในชุมชนหรือการพึ่งกันและกันซึ่งความเชื่อนี้ขยายไปสู่มิติการแก้ไขปัญหาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม การมีความเชื่อใหม่บนกระบวนการทัศน์ที่แก้ไขปัญหาได้นี้ ทางพุทธธรรมเรียกว่า **อิตตสัมมาปณิธิ**^{๒๔} (ตั้งตนไว้ชอบหรือตั้งจิตคิดมุ่งหมายนำตนไปถูกทาง) ดังที่ปรากฏเป็นปฏิบัติการต่อไปนี้

๑. ประชุมเรียนรู้กันเนืองนิตย์ : อภินิหารปาตาขอแรกของราชปริหานิยธรรม

ประยงค์และกลุ่มแกนนำ รวมทั้งที่พัฒนาเป็นสภาผู้นำชุมชนไม่เรียงในภายหลัง จะมีการพบปะหารือกันเป็นประจำทุกวันในช่วงบ่ายและประชุมสภาผู้นำชุมชนไม่เรียงเดือนละอย่างน้อยหนึ่งครั้ง จนถือว่าเป็นกลุ่มที่เรียกว่า **“กลุ่มคุยเรื่องคนอื่น”**^{๒๕} คือเป็นการพูดคุยกันถึงปัญหาในกลุ่มและในชุมชน เพื่อหาทางแก้ไขปัญหา รวมทั้งพูดคุยถึงสถานการณ์นโยบายของบ้านเมือง ในขณะที่ในชุมชนไม่เรียงมีกลุ่มอื่น ๆ ด้วยเช่นกลุ่มเฝ้าทางแยกคือนั่งกินเหล้าและกลุ่มเฝ้าบ้านเพื่อนซึ่งนั่งเล่นไฟ^{๒๖} การพบกันของกลุ่ม **คุยเรื่องคนอื่น**นี้ทำให้ได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน เรียนรู้การปฏิบัติจากกันและกันในสถานการณ์ต่าง ๆ ทั้งในชุมชนและภายนอก รวมทั้งการพัฒนาชุมชนไม่เรียงให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันนี้เรียกได้ว่าเป็นการทำความเห็นหรือทักท้วงให้เสมอกันหรือเรียกว่า **ทักท้วงสามัญญตา** การเรียนรู้การปฏิบัติให้สอดคล้องกันนั้นเรียกว่าเป็น **สีลสามัญญตา** ส่วนการประชุมกันบ่อยครั้งเช่นนี้ตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาจะพบใน **ราชปริหานิยธรรม**^{๒๗} พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถามพระอานนท์ต่อหน้าวัสสการพราหมณ์ว่า เจ้าเมืองวัชชีมีการประชุมกันเนืองนิตย์และบ่อยครั้งหรือไม่ เมื่อพระอานนท์ตอบรับ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า “อานนท์ พวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียัง **หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์** ประชุมกันมากครั้ง”^{๒๘} การประชุมกันเนืองนิตย์จึงถือเป็นหลักธรรมหนึ่งของความเจริญในหมู่คณะ ทำให้เกิดความคุ้นเคยเหมือนเป็นญาติกัน ดังปรากฏในธรรมบทว่า **“ความคุ้นเคยเป็นญาติอย่างยิ่ง”**^{๒๙} นอกจากนี้การประชุมกันเนืองนิตย์ถือเป็นการสร้างแบบแผนทางวัฒนธรรมในด้านการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ (ปรโตโมสะหรือสุตะ) ในเรื่องความเห็น (ทักท้วง) ความคิด (สังกัปปะ) และการสาธนาเสนาหรือการพูดคุยกัน (วาจา) ในการกระทำ (กัมมันตะ) หรือการประกอบ

^{๒๔} อด.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๑/๕๐.

^{๒๕} ประยงค์ รัตนรงค์, **คุณค่าแห่งชีวิตที่ลิขิตเอง**, ต้นฉบับลายมืออัตชีวประวัติ, (อัตสำเนา).

^{๒๖} อ้างแล้ว.

^{๒๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔-๑๓๕/๗๘-๘๑.

^{๒๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔/๗๘.

^{๒๙} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๔/๗๖.

อาชีพ (อาชีพะ) โดยมีการใช้ความคิดที่กฎวิธีคือมองสิ่งต่าง ๆ อย่างมีเหตุผลและเป็นระบบ (โยนิโสมนสิการ) เป็นปัจจัยกำกับ เป็นต้น

๒. รวมแกนนำ : สัปปริสุปฺสสยะ (สมาคมกับสัตบุรุษ)

ประยงค์อาศัยความคุ้นเคยกันในการสร้างกลุ่มด้วยการรวมแกนนำจำนวนน้อยที่มีความเชื่อในแนวคิด และแนวทางเดียวกันโดยเฉพาะความเชื่อในการพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง เมื่อแกนนำเหล่านี้มีแนวคิดที่ชัดเจนแล้ว จึงขยายผลไปยังบุคคลหรือเครือข่ายที่มีความเชื่อที่ใกล้เคียงกันต่อไป การรวมกลุ่มคนที่มีความเชื่อในแนวทางเดียวกันนี้ตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นเรื่องศรัทธาและการมีทวิญญูความเห็นเสมอกันหรือทวิญญูสามัญญตา สำหรับการรวมกลุ่มแกนนำดังกล่าวนี้เรียกได้ว่าเป็นกลุ่มมิตรดีหรือกัลยาณมิตรตตตา และถือว่าเป็นการสมาคมกับสัตบุรุษหรือในทางพุทธธรรมเรียกว่า สัปปริสุปฺสสยะ

๓. จำกัดปัญหา : ปฏิรูปเทศบาล (อยู่ในถิ่นที่ดี) และสัปปริสุธรรม (คุณสมบัติของคนดี)

ปฏิบัติการนี้ ประยงค์และแกนนำได้หาวิธีในการจัดการปัญหาชุมชนด้วยตนเอง โดยเริ่มจากการจำกัดปัญหาแยกหมู่บ้านให้มีขนาดพอจัดการได้ เนื่องจากหมู่บ้านเดิมมีขนาดใหญ่และมีปัญหามาก ประยงค์กล่าวว่า “ปัญหาที่มันเกิดขึ้นตอนนี้ เราคิดว่าถ้าเราอยู่อย่างนี้ แนวทางที่เราจะพัฒนาให้เราเจริญก้าวหน้ามันไม่มีทาง ไม่สามารถทำอะไรได้ แต่ถ้าจะทำให้มันง่ายขึ้นมันต้องตีวงให้แคบเข้ามา พวกเราน่าจะต้องแยกหมู่บ้าน ผมเสนอความเห็นก็มีคนที่สนับสนุนแนวคิดขึ้นมา”^{๓๐} ส่วนเหตุผลที่ดีในการจำกัดพื้นที่นั้น ประยงค์ตอบว่า “พอเล็กลงแล้วสภาพพื้นที่มันใกล้เคียงกัน มันไม่แตกต่างกันมาก”^{๓๑}

เมื่อได้จำกัดขอบเขตปัญหาให้สอดคล้องกับความสามารถที่จัดการได้แล้ว ปฏิบัติการต่อไปคือการเลือกผู้นำ คนในชุมชนไม่เรียงที่เชื่อถือในตัวประยงค์จากงานที่ทำในอดีตได้เสนอให้ประยงค์รับเป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก แต่ประยงค์กลับเสนอให้คนที่มีความรู้มากในพื้นที่เป็นผู้รับการเลือกตั้งแทน ในที่สุดคนในชุมชนจึงได้สามัคคีกันเลือกผู้ใหญ่บ้านคนใหม่พร้อมคณะมาเป็นผู้นำโดยเลือกจากคนในพื้นที่ที่มีความรู้มากและผู้ที่มีความเชื่อถือมาแต่อดีตคือประยงค์มาเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน แม้ประยงค์จะไม่ได้เป็นผู้นำที่เป็นทางการ แต่การสะสมความดีในอดีตทำให้ประยงค์เป็นผู้นำธรรมชาติ ในพุทธธรรมเรียกว่า ปุพเพกตปุญญตา (ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ก่อนแล้ว, ได้สร้างสมคุณความดีเตรียมพร้อมไว้แต่ต้น)

การจำกัดปัญหาและการเลือกผู้นำด้วยการประสานประโยชน์เพื่อชุมชนโดยส่วนรวม อย่างมีเหตุมีผล รู้จักประมาณในตน ในเวลา ในชุมชนและบุคคลอื่นๆ โดยไม่ได้ทำเพื่อ

^{๓๐} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๒๓ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๑.

^{๓๑} อ้างแล้ว.

หวังแย่งชิงอำนาจเช่นนี้ ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอาจกล่าวได้ว่าตรงกับเรื่อง **อัมมัญญตา**หรือความรู้จักเหตุ **อัตถัญญตา**หรือความรู้จักผล **มัตตัญญตา**หรือความรู้จักประมาณ **อตตัญญตา**หรือความรู้จักตน **กาลัญญตา**หรือ ความรู้จักกาล **ปริสสัญญตา**หรือการรู้จักชุมชน **บุคคลัญญตา**หรือการรู้จักบุคคลซึ่งเป็นหลักธรรมใน **สัปปริสธรรม ๗** หรือธรรมของสัตบุรุษ หรือคุณสมบัติของคนดีมี ๗ ประการ

๔. อาชีพหลักมั่นคง : อิทธิบาท ๔, อินทรีย์ ๕ และพละ ๕

ปฏิบัติการนี้เป็นเรื่องของการเลี้ยงชีพ (อาชีพะ) เป็นความรักในการแสวงหาวิธีการใหม่ในการทำงานให้ดีขึ้น ประยงค์และกลุ่มแกนนำได้ร่วมกับคนในชุมชนเพื่อหาวิธีการรวมกลุ่มเกษตรกรเพื่อพัฒนาอาชีพการทำยางให้ดีขึ้นด้วยการรวมกันทำยางแผ่นขายแต่ก็ล้มเหลว ถึงกระนั้นประยงค์ยังคงมีความพยายามอย่างไม่ลดละแม้จะประสบความล้มเหลวในการรวมกลุ่มอีกเป็นครั้งที่ ๒ แต่ด้วยอาศัยการทุ่มเทตั้งใจมั่นและการพิจารณาไตร่ตรอง จนสามารถรวมกลุ่มด้วยแนวทางที่ ๓ เป็นผลสำเร็จ และเกิดเป็นกลุ่มเกษตรกรทำสวนไม้เรียง พร้อมทั้งสามารถจัดตั้งโรงงานยางขึ้น ถือเป็นโรงงานยางของเกษตรกรแห่งแรกในประเทศ ประยงค์เล่าให้ฟังถึงความรักในการเกษตร ความพยายาม ความตั้งใจมั่นและการพิจารณาไตร่ตรองซึ่งเป็นหลักธรรมอิทธิบาท ๔ หรือธรรมที่ช่วยให้การทำงานสำเร็จลุล่วง ดังนี้

พอเราตั้งใจว่าจะต้องเอาชนะเรื่องยางให้ได้ ก็หาวิธีว่าทำไมเวลาเรากรีดยางเอาไปขายพ่อค้า เห็นพ่อค้าเขามาตั้งเพิงเล็กน้อยอยู่ข้างถนน สองสามปีก็ได้สร้างตึก สี่ห้าปีเขามีโรงงานมีโรงรม แต่ชาวบ้านเป็นเจ้าของสวนยางทำไมแย่ง ๆ ก็มาวิเคราะห์ด้วยตัวผมเองว่าเพราะเราขาดความสามารถในการกำหนด ๓ อย่างนี้แหละ คือคุณภาพต้องไปถามพ่อค้าว่าของผมได้ชั้นไหน เรื่องอะไรพ่อค้าจะบอกว่าได้ชั้นหนึ่ง ก็บอกว่าชั้นสามชั้นสี่จะได้กดราคาลงมา แล้วถามว่าวันนี้ให้กิโลละเท่าไร ที่จริงเราไปขายของเราต้องเป็นผู้บอกราคานะ แต่เราไปถามราคาผู้ซื้อ แล้วถามว่าของผมได้กี่กิโล ๓ อย่างนี้เป็นหน้าที่ของผู้ขาย ไม่ใช่ต้องไปถามผู้ซื้อ ผมรู้สึกเลวอายขึ้นมาว่าเวลาเราไปขายของเราต้องไปให้เขากำหนดเราทั้ง ๓ เรื่องนี้ ก็คิดว่าเราต้องทำตรงนี้ให้ได้ ต้องแก้ปัญหาตรงนี้ให้ได้ ให้เรากำหนดได้ ๓ เรื่อง นั่นคือ**ความตั้งใจ**...ผมเริ่มทำด้วยตัวผมเองแล้วนะ ผมกำหนดด้วยตัวเอง ผมทำได้เสร็จเรียบร้อยตามที่ต้องการ แต่ไม่มีอำนาจ เพราะผลผลิตของเรามันนิดเดียว พ่อค้าเขาไม่ได้สนใจเท่าไร เราไม่มีอำนาจในการต่อรอง...ผมถึงต้องมา**สร้างความร่วมมือ**...ผมยังมีความตั้งใจว่าจะต้องทำชุมชนเรา เพราะผมชอบในการที่จะอยู่ร่วมกันอย่างเป็นปึกแผ่น ถ้าผมจะเอาตัวรอดคนเดียวผมทำได้ตั้งหลายเรื่องนะ แต่ก็ไม่ชอบ...ที่ผมไม่ชอบเรื่องการค้าเรื่องพ่อค้า เพราะผมรู้สึกไม่พอใจกับในระบบนี้ เพราะพอเป็นพ่อค้าแล้วต้องเอาเปรียบคนอื่น...[จึง] เปลี่ยนเป็นอุตสาหกรรม เป็นการรวมวัตถุดิบมาแล้วทำการผลิตตามระบบมาตรฐาน...**คุยกันสองปี** เพราะหลายคนไม่เคยที่จะขายน้ำยาง พอขาย

น้ำยางแล้วมันคิดยังไง ถ้าเราจะได้เท่าเดิมหรือน้อยกว่าเดิม ต้องมีการทดลอง แล้วการที่มาร่วมกันเริ่มแรกที่มีคนตัดสินใจมาทำตรงนี้มีอยู่ ๑๒ คน^{๓๒}

ตามหลักกรรมทางพระพุทธศาสนา ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตรงกับความพอใจในงานคือ **ฉันทะ** ความเพียรพยายามคือ **วิริยะ** ความมุ่งมั่นคือ **จิตตะ** และความรอบคอบในการทำงานคือ **วิมังสา** ทั้ง ๔ ประการนี้จัดอยู่ในอิทธิบาท ๔ ซึ่งเป็นธรรมที่ช่วยให้การทำงานสำเร็จลุล่วง และเมื่อรวมกลุ่มกันขึ้น จึงเป็นตามหลักกรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตนหรือเป็นกำลังในการทำงานซึ่งเรียกว่า **อินทรีย์ ๕** และ **พละ ๕** ประกอบด้วย **ศรัทธา** ความเชื่อ **วิริยะ** ความเพียรพยายาม **สติ** การเฝ้าระวังในการทำงาน **สมาธิ** การแน่วแน่งตั้งใจ และ **ปัญญา** ความรู้ในสิ่งที่ทำ

๕. ร่วมคิดพิจารณา : กุศลวิตก, วิจารณ์, อธิปไตย ๓ และอัสสเนธรรม ๔

ปฏิบัติการนี้ เป็นการสร้างแบบแผนในการไตร่ตรองเพื่อการตัดสินใจโดยหลักในการคิดไตร่ตรองจะคำนึงว่านโยบาย โครงการหรือกิจกรรมที่เกิดขึ้นทั้งจากหน่วยงานภายนอกและจากภายในชุมชนนั้นสัมพันธ์กับเป้าหมายของชุมชนหรือไม่ ประสงค์ย้ำเสมอว่า

อะไรก็ตามที่เราตัดสินใจว่าจะทำมันต้องวิเคราะห์ละเอียดว่าทำแล้วมันจะเกิดอะไรขึ้นมันจะแก้ปัญหาได้ไหม หรือว่ามันจะป้องกันปัญหาที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตได้ไหม หรือว่ามันจะพัฒนาสิ่งดี ๆ ที่เรามีอยู่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงให้เกิดความก้าวหน้าได้ไหม เราเน้น ๓ อย่างนี้ในทุกเรื่องที่จะทำ^{๓๓}

ประสงค์ให้เหตุผลที่ต้องคิดในเรื่องแก้ปัญหา ป้องกันปัญหาและพัฒนาสิ่งดี ๆ นั้น เนื่องจากแต่เดิมหลายคนคิดแบบโลกต้องการร้าย **คิดตามอย่างต่างชาติ** หรือ **คิดตามที่หน่วยราชการสั่งมา** ผลคือทำให้เกิดปัญหาขึ้น ประสงค์เล่าเบื้องหลังเรื่องนี้เพิ่มเติมว่า

สมัยนั้นเราต้องไปต่อสู้กับแนวคิดหลายคน ในชุมชนเองก็เหมือนกัน เขาบอกว่าคนอื่นคิดกันก้าวหน้าเขาไปถึงโลกพระจันทร์กันแล้วทำไมพวกเราถึงต้องมาถอยหลัง กลับคิดแต่เรื่องที่จะต้อง **พึ่งตนเอง** คิดที่จะต้องมาสร้างฐานให้เกิดความมั่นคงอะไรต่าง ๆ เขาคิดเรื่องจะร้ายอย่างเดียว แต่พอเราทดลองในเรื่องเอาความร้ายร้ายเรื่องหารายได้เพิ่มมาใส่เข้าเราเห็นภาพทันทีเลยว่าผลกระทบที่เกิดขึ้นมันไม่ใช่ เราต้องไปป้องกันปัญหาที่มันจะเกิดขึ้นไว้ก่อนเพื่อการพึ่งตนเอง และคนในชุมชนไม่มีความรู้แต่มีประสบการณ์ เรื่องที่ผ่านมามีคนโบราณที่เขาทำอะไรมาแล้วเขาประสบความสำเร็จเขาอยู่รอดได้อย่างไรเราก็ถอยหลังไปเอาตรงนั้นมาใช้มากขึ้น เพราะเราไม่มีความรู้ด้านวิชาการมากนัก แต่ต้องไปต่อสู้

^{๓๒} สัมภาษณ์ ประสงค์ รณรงค์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๕ ช่วงที่ ๑.

^{๓๓} สัมภาษณ์ ประสงค์ รณรงค์, ๒๓ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๓.

กับฝ่ายนอกจากชาวบ้านที่คิดอยากจะรวยแล้วก็ไปต่อสู้กับแนวคิดของทางราชการ เพราะทางราชการเขาได้รับคำสั่งจากเบื้องบนมา ต้องทำตามนโยบายที่เขาคิดว่าจะทำให้ประเทศไทยเจริญก้าวหน้า ต้องไปลอกเลียนแบบจากต่างชาติอะไรมา เขาอยากให้เราเป็นอย่างนั้น แต่เราพบว่าที่เราต้องการเป็นอย่างนั้นเรามีประสบการณ์มาแล้ว ทำแล้วมันสร้างปัญหาใหม่ให้เกิดขึ้นทุกที เราจะทำอย่างไรให้เราป้องกันปัญหานั้นไว้ด้วย^{๓๔}

ตามหลักพระพุทธศาสนานั้น การร่วมคิดพิจารณานั้น เป็นเรื่องวิตกคือการนึกคิด และวิจารณ์คือการพิจารณาไตร่ตรองในเรื่องที่นึกคิดนั้น ๆ วิตกแบ่งได้เป็นกุศลวิตกคือนึกคิดเรื่องดีงาม และอกุศลวิตกคือนึกคิดที่ไม่ดี ในส่วนของการนึกคิดเรื่องที่ดี ได้แก่การนึกคิดในทางเสียสละ (เนกขัมมวิตก) นึกคิดที่ประกอบด้วยเมตตา (อพยาบาทวิตก) และนึกคิดในเรื่องกรุณาไม่คิดร้ายหรือมุ่งทำลาย (อวิหิงสาวิตก) การคิดในทางร้ายวร้ายถือเป็นการนึกคิดในการสนองความต้องการ ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นอกุศลวิตกประเภท กามวิตก ส่วนอกุศลวิตกอื่น ๆ ได้แก่พยาบาทวิตกคือการนึกคิดที่ประกอบด้วยความขัดเคืองเพ่งมองในแง่ร้าย หรือวิหิงสาวิตกคือการนึกคิดในทางทำลาย ทำร้ายหรือก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น

ในกรณี การนึกคิดโดยฟังผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็นการคิดลอกเลียนแบบต่างชาติก็ดี หรือการคิดตามที่หน่วยราชการสั่งการมาก็ดี ในที่สุดเมื่อเกิดปัญหขึ้น ผู้ที่ฟังผู้อื่นจะเกิดความนึกคิดขัดเคืองต่างชาติหรือไม่พอใจหน่วยงานราชการจนนำไปสู่การประท้วงหรือก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่นขึ้นซึ่งก็คือ พยาบาทวิตกและวิหิงสาวิตกนั่นเอง ปรากฏการณ์นี้จะเห็นได้ในสังคมไทยทั้งการประท้วงประเทศมหาอำนาจในทางเศรษฐกิจและการประท้วงรัฐบาล

นอกจากกุศลวิตกแล้ว ในพระพุทธศาสนายังมีหลักธรรมที่ใช้เป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจและการคิดพิจารณาอื่น ๆ ได้แก่ หลักอริยปไตย ๓ ประกอบด้วยอัตตาริปปไตย โลการิปปไตยและธัมมาริปปไตย^{๓๕} รวมทั้งเรื่องสติ สัมปชัญญะและหลักอภิสเสนธรรม ๔ เมื่อตัดสินใจด้วยเกณฑ์อัตตาริปปไตยควรมีสติกำกับ โลการิปปไตยควรมีปัญญาและรู้พินิจ ส่วนเมื่อใช้เกณฑ์ธัมมาริปปไตยควรประพฤติตามธรรม^{๓๖} สำหรับสตินั้นเป็น “ความระลึกได้, นึกได้,

^{๓๔} สัมภาษณ์ ประยงค์ รณรงค์, ๑๙ กรกฎาคม ๒๕๕๓.

^{๓๕} อง.ทก. (ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๑-๒๐๔, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๐๗-๑๐๘ และดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ธรรมาริปปไตยไม่มาจึงหาประชาริปปไตยไม่เจอ (จุดบรรจบ : รัฐศาสตร์กับนิติศาสตร์), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๙), หน้า ๗๑-๗๒.

^{๓๖} อง.ทก. (ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๔.

สำนึกอยู่ไม่เปลว”^{๓๗} หรือตรงกับอุปมาที่คือ **ความไม่ประมาท**^{๓๘} เป็นการรู้เท่าทันสถานการณ์หรือเฝ้าระวังนโยบายหรือโครงการที่เกิดขึ้นหรือกำลังทำอยู่ว่า แก้ปัญหาได้หรือไม่ ป้องกันปัญหาได้หรือไม่ ฯลฯ **สัมปชัญญะ**คือ “ความรู้ชัด, รู้ชัดสิ่งที่นึกได้, ตระหนัก, เข้าใจตามความเป็นจริง”^{๓๙} เป็นความรู้ความเข้าใจชัดว่านโยบายนั้นทำให้แก้ปัญหา ป้องกันปัญหา และพัฒนาสิ่งต่าง ๆ ให้ดีขึ้นได้จริงหรือไม่ ส่วนหลักอภิสเสนธรรม ๔ หรือธรรมดุษณิกัง ธรรมเป็นที่องหรือพึงอาศัย^{๔๐} ได้แก่ ของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วเสพ, ของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วอดกลั้น, ของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วเว้นเสีย และของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วบรรเทาเสีย หลักธรรมนี้เป็นการทำให้รู้จักคิดพิจารณาก่อนจะทำ

ทั้งอธิปไตย ๓ สติ สัมปชัญญะและอภิสเสนธรรมนี้ เมื่อใช้ในทางสังคมหมายถึงการเท่าทัน (สติ) นโยบายหรือโครงการต่าง ๆ ที่เข้ามาในชุมชนนั้น เมื่อจะตัดสินใจด้วยโลกาธิปไตยคือตามโลกหรือคนส่วนใหญ่ต้องอาศัยปัญญาและการพิจารณาอย่างรู้ชัด (สัมปชัญญะ) โดยต้องพิจารณาก่อนว่า นำมาแก้ปัญหา ป้องกันปัญหาให้ชุมชนได้หรือไม่ และโครงการที่เข้ามานี้จะทำประโยชน์ให้เกิดกับเป้าหมายในสถานการณ์ปัจจุบันได้หรือไม่ เป็นโครงการที่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องหรือไม่ มีประโยชน์หรือมีโทษต่อการแก้ปัญหาหรือไม่ หรือสร้างปัญหาเพิ่ม ช่วยป้องกันปัญหาในอนาคตหรือไม่ หรือช่วยพัฒนาสิ่งดี ๆ ให้เกิดขึ้นหรือไม่ จากนั้นจึงตัดสินใจว่าจะเลือกเสพ อดกลั้น เว้นหรือบรรเทา (อภิสเสนธรรม) เรื่องดังกล่าว

๖. ทำตัวอย่าง : จันทะในอิทธิบาท ๔, ปฏิบัติ, ปมาณิก ๔ หรือปสาทนีเย

เมื่อร่วมกันคิดและพิจารณาหรือมีวิตก วิจารณ์แล้ว สิ่งสำคัญต่อมาคือความต้องการที่จะทำ (จันทะ) และการลงมือปฏิบัติ (ปฏิบัติ) ตลอดจนการทำตัวอย่างให้คนอื่น ๆ ได้เรียนรู้ ปฏิบัติการทำตัวอย่างจึงเป็นวิธีที่แกนนำใช้ในการขยายการรวมกลุ่มด้วยการให้เห็นสิ่งที่เป็นรูปธรรมเพื่อเป็นแบบอย่างให้คนอื่น ๆ ที่ยังไม่ได้มีความเห็นหรือความเชื่อร่วมกันได้เกิดความเลื่อมใสจากรูปธรรมที่ปรากฏนั้น ๆ (ปมาณิก ๔ หรือปสาทนีเย-มีคำอธิบายในตอนท้าย) ในเรื่องการลงมือปฏิบัติและการทำตัวอย่างนั้น ประยงค์ให้หลักไว้ว่า

เรื่องอะไรที่เราคิดแล้วให้มันสามารถจะทำได้ด้วย มันก็จะทำให้แนวคิดนั้นไปสู่การปฏิบัติจริง ๆ ได้...ตอนแรก [ความคิด] จะต่างกัน แต่พอเวลาร่วมกันปฏิบัติมันจะเห็นความเป็นจริงที่เกิดขึ้น ทุกฝ่ายยอมรับได้ แต่ถ้าคิดกันอย่างเดียวแล้วปล่อยให้อีกกลุ่มหนึ่ง

^{๓๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๖๕.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓.

ไปปฏิบัติโดยคนที่คิดด้วยไม่ได้ร่วมปฏิบัติมันก็ยังมองแตกต่างกันอยู่...การคิดการพูดการ
ประชุมกันอย่างเดียว มันไม่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง มันต้องไปสู่การปฏิบัติ การปฏิบัติ
จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง^{๔๑}

ประยงค์ได้กล่าวเพิ่มเติมว่า การปฏิบัตินั้น เราต้องเป็นผู้ปฏิบัติเอง ดังนี้

การเริ่มต้นในการที่ชวนกันมาคิด ผมยอมรับว่าผมเป็นผู้เริ่มต้น เพราะที่ต้องชวนมาคิด
เนื่องจากที่ผ่านมาเราไปเรียกร้องให้คนอื่นมาแก้ปัญหาก็อยู่ตลอดเวลา ในที่สุดก็แก้
ไม่ได้ พอเวลามันนานมาพอสมควร ปัญหายิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้น เราก็ชวนกันมาคิด
ว่าแนวทางที่เราคิดว่าน่าจะแก้ปัญหาก็จริงได้มันคืออะไร พอเราได้ข้อสรุปแล้วเราก็ไม่รอ
ที่จะให้คนอื่นไปทำ ถ้าคิดให้คนอื่นทำมันก็ไม่ทำตามที่เราคิด เราก็มาจัดการทำเอง
ลงมือทำเอง ต้องคิดด้วยทำด้วย ผมก็ได้ข้อสรุปตรงนี้แหละว่าที่ให้คนอื่นคิดแล้วให้อีก
คนหนึ่งไปทำมันไม่ตรงกับความคิดหรือเป้าหมายที่คนคิดครั้งแรกเขาตั้งใจ ฉะนั้นถ้าเรา
คิดเองแล้วเราทำเอง มันก็ทำให้ตรงกับที่เราคาดว่ามันจะเกิดการเปลี่ยนแปลงได้ จะทำให้
เกิดการแก้ปัญหา ป้องกันปัญหาได้ นี่ข้อค้นพบในเบื้องต้นที่พวกเราได้ดำเนินการมา^{๔๒}

หลังจากนั้นจะให้เป็นตัวอย่างให้คนกลุ่มอื่น ๆ ที่ไม่ได้อยู่ในกลุ่มได้เรียนรู้และเมื่อ
เลื่อมใสศรัทธาเห็นว่สิ่งที่คิดกันนั้น ทำได้จริง ก็จะเข้าร่วมกับกลุ่มมากขึ้น วิธีการนี้เป็นการดึง
กลุ่มคนที่มีระดับการพัฒนาจิตที่แตกต่างกันเข้ามาอยู่ร่วมกันได้ ประยงค์เล่าว่า

บางที่เขามักจะเลียนแบบกัน คือคนที่เข้ามาอยู่ในที่ประชุมตรงนั้นหลากหลาย
พอสมควรในแต่ละครั้ง เราก็มีการนำเสนออย่างนั้นอย่างนี้ แล้วคนนั้นสนใจเรื่องนี้ พอสนใจ
เรื่องนี้เราก็ลงรายละเอียดเรื่องนี้ คนอื่นที่ครั้งแรกยังไม่สนใจพอเห็นรายละเอียดตรงนี้ก็ว่า
เข้าท่า เอาด้วย ก็สมัครเข้ามา แล้วบางทีคนที่ไม่ชอบเรื่องนี้ แต่มีคนที่ชอบเรื่องโน้นอีก
เรื่องหนึ่งเราก็ลงรายละเอียดแต่ละเรื่องๆ ก็ทำให้มันแยกกลุ่มคนที่ชอบแต่ละเรื่องขึ้นมา
แล้วในศูนย์ฯ ของเรา เราก็มีการทดลอง มีการศึกษา คล้ายๆ เหมือนกับงานวิจัยเล็กๆ
เหมือนกัน ทำให้ข้อสรุปตรงนั้นมันเกิดขึ้นแล้วก็ให้เขาไปเห็นตัวอย่าง...แต่ก่อนคุยกันไม่
ค่อยเห็นผลที่นำไปสู่การปฏิบัติ แต่พอเราทำตัวอย่างให้เกิดขึ้น คนมาศึกษาแล้วเอา
กลับไปทำ...แล้วเราก็ติดตามคนที่ฝึกอบรมไปแล้ว แล้วเขากลับไปบ้าน เราตามไปดูว่า
เขาเอาไปใช้จริงไหม เราตามไปดูประมาณ ๔๐% ของคนที่ผ่านการอบรมไปแล้ว ได้ผล
เกือบร้อยเปอร์เซ็นต์ ใน ๔๐% ที่เราไปตาม ทำเกือบหมดเลย เพราะวันสุดท้ายของการ

^{๔๑} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๑๙ กรกฎาคม ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๑.

^{๔๒} อ้างแล้ว.

อบรม เราก็ให้เขารอกแบบสอบถามว่าเขาได้ประโยชน์ที่เพิ่มขึ้นจากเรื่องที่เขารู้มาแล้วอะไรบ้าง แล้วเขาคิดว่ากลับไปเขาจะไปเริ่มต้นทำอะไร ให้เขารอกแล้วเราก็มาคัดเลือกแล้วเราก็ตามไปดูว่าเขาทำตามที่เขาได้บอกกับเราไว้ไหม แต่ตรงนี้ไม่ใช่แค่คนไม่เรียงอย่างเดียวนะ คนทั่วไปตอนนี้ก็เป็นการขยายพื้นที่^{๔๓}

การทำตัวอย่างให้เห็นถึงผลสำเร็จของความคิดใหม่ ๆ นั้น ถือเป็นกุศโลบายที่สำคัญในการยกระดับความยั่งยืนของการผุดบังเกิดจากการปรับปรุงตนเอง เป็นระดับจัดการตนเองได้ซึ่งจุดเปลี่ยนที่สำคัญคือ การมีระบบให้คนอื่น ๆ สามารถลอกเลียนแบบหรือทำซ้ำได้ ดังนั้น ตัวอย่างที่ทำขึ้นนั้น อาจเป็นได้ทั้ง การแสดงอาชีพนำร่องอย่างการเลี้ยงปลาดุกด้วยผักหรือเรียกว่าปลาดุกเจซึ่งเป็นการทำลายความเชื่อว่ปลาดุกต้องกินเนื้อหรืออาหารสำเร็จรูป การเลี้ยงกบคอนโดโดยเลี้ยงด้วยยางรถยนต์ซ้อนกันซึ่งเป็นการทำลายความเชื่อว่าการเลี้ยงกบต้องแยกกบเล็กกับกบใหญ่ออกจากกัน การทำน้ำยาล้างจานใช้เองลดต้นทุน เป็นต้น ตัวอย่างที่เห็นจริงเหล่านี้ ทำให้คนส่วนหนึ่งสามารถทำเลียนแบบ อีกส่วนหนึ่งนำความรู้ไปทำและถ่ายทอดให้คนอื่น ส่วนที่ก้าวหน้ายิ่งขึ้นคือนำวิธีคิดไปใช้ทำในเรื่องที่ไม่เกี่ยวข้องกับตัวอย่าง

ในทางพระพุทธศาสนา หลักธรรมที่อาจเกี่ยวข้องกับการเห็นตัวอย่างแล้วเกิดความเชื่อความเลื่อมใสคือ หลักประมาณหรือปมาณิก ^{๔๔} ได้แก่ รูปประมาณ คือบุคคลผู้ถือรูปเป็นประมาณ เลื่อมใสในรูป หมายถึงบางคนเห็นรูปที่สูง รูปที่ผอม รูปที่อ้วน รูปที่มีอวัยวะสมส่วน ถือเอาประมาณในรูปนั้นแล้ว เกิดความเลื่อมใส โฆษประมาณ คือบุคคลผู้ถือเสียงเป็นประมาณ เลื่อมใสในเสียง หมายถึงบางคนถือเอาประมาณในเสียงนั้นที่ผู้อื่นกล่าวสรรเสริญ ที่ผู้อื่นชมเชยที่ผู้อื่นกล่าวยกย่อง ที่ผู้อื่นกล่าวสรรเสริญสืบ ๆ กันมาแล้ว เกิดความเลื่อมใส ลูขประมาณ คือบุคคลผู้ถือความเศร้าหมองเป็นประมาณ เลื่อมใสในความเศร้าหมอง หมายถึงคนบางคนเห็นจิตรเศร้าหมอง บาตรเศร้าหมอง เสนาสนะเศร้าหมอง หรือเห็นทุกกรกิริยาต่าง ๆ ถือเอาประมาณในความเศร้าหมองนั้นแล้ว เกิดความเลื่อมใส และธรรมประมาณ คือบุคคลผู้ถือธรรมเป็นประมาณ เลื่อมใสในธรรม หมายถึงบุคคลบางคนในโลกนี้เห็นศีล สมาธิ ปัญญา แล้วถือเอาประมาณในศีล เป็นต้น นั้นแล้ว เกิดความเลื่อมใส

^{๔๓} สัมภาษณ์ประยงค์ รณรงค์ ๒๔ เมษายน ๒๕๕๕ ช่วงที่ ๒.

^{๔๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๒๒-๑๒๓ ตูรายละเอียดใน อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๕/๑๐๘-๑๐๙ และอภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๗๑-๑๗๒/๒๐๔-๒๐๕.

ในข้อนี้ตีความได้ว่า เมื่อเห็นหรือได้ยินสิ่งที่เป็นผลสำเร็จหรือสิ่งที่ทำให้รู้สึกชอบใจ ตื่นเต้น ประหลาดใจ จึงเกิดความเลื่อมใสขึ้น ทั้งนี้ความเลื่อมใส (ปสาทะ) มีเวทนาเป็นปัจจัย^{๔๕}

หลักธรรมอีกชุดหนึ่งที่ใกล้เคียงกันคือ ทศนียะ ปสาทนียะ และมโนภาวนียะ^{๔๖} ทศนียะ คือนำดูเป็นลักษณะทางภายนอก ปสาทนียะ คือนำเลื่อมใส นำชื่นชม นำเชื่อถือ หมายความว่ามีความเชื่อมั่นต่อบุคคลสิ่งต่าง ๆ และมโนภาวนียะ มักใช้กับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือพระอรหันต์คือ เมื่อใคร ๆ เห็นแล้วจะรู้สึกโปร่งใจโล่งใจ เบิกบานใจ ใจผ่องใส^{๔๗} ในที่นี้ใช้คำว่า ปสาทนียะ ในการอธิบายการทำตัวอย่างให้เห็นเพื่อให้เกิดความเลื่อมใส

หลักธรรมเหล่านี้เมื่อนำมาประยุกต์ในทางสังคมจึงหมายถึงการที่ชุมชนเมื่อได้นึกคิดพิจารณาไตร่ตรองแล้ว มีความต้องการที่จะทำหรือฉันทะความพอใจที่จะทำ ซึ่งเป็นธรรมข้อหนึ่งในอิทธิบาท ๔^{๔๘} หรือคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย การที่ทำตัวอย่างให้ปรากฏแก่บุคคลอื่น ๆ แล้ว บุคคลเหล่านั้นบางส่วนเมื่อเห็นตัวอย่างหรือได้ยินคนอื่น ๆ ชื่นชมสรรเสริญก็จะเลื่อมใส ในกรณีชุมชนไม่เรียง การทำตัวอย่างอาชีพครอง อาชีพเสริมต่าง ๆ ในศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียงหรือการให้ผู้รู้มาปฏิบัติให้เห็น เป็นวิธีที่ช่วยให้บุคคลอื่น ๆ เกิดความเลื่อมใสและเข้าร่วมกลุ่มมากขึ้น แม้แต่ตัวประยงค์ รณรงค์เองนั้น คนในชุมชนไม่เรียงแต่เดิมไม่ได้ให้การเลื่อมใสทั้งหมด แต่เมื่อได้รับรางวัลแมกไซไซพร้อมทั้งได้รับการยกย่องจากทั้งในประเทศและต่างประเทศ คนในชุมชนไม่เรียงเองจึงหันกลับมาให้ความเลื่อมใสมากขึ้น

๗. พัฒนาความร่วมมือ : สังคหวัตถุ ๔ และสารณียธรรม ๖

ปฏิบัติการพัฒนาความร่วมมือ ลดความขัดแย้งนี้ เป็นการขยายพื้นที่การทำงานให้กว้างขวางยิ่งขึ้น เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ต้องการ รวมทั้งลดแรงกดดันที่มีต่อกลุ่มอีกด้วย สิ่งนี้เกิดขึ้นได้จากการกระทำที่ยึดเหนี่ยวใจกันและสร้างความสามัคคีระหว่างกันเพื่อแก้ไขปัญหา

ในทางพระพุทธศาสนานั้น หลักธรรมที่จะพัฒนาความร่วมมือ ลดความขัดแย้งได้แก่ หลักสังคหวัตถุ ๔^{๔๙} และสารณียธรรม ๖^{๕๐}

^{๔๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๙๒/๒๗๒.

^{๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), รัฐศาสตร์เพื่อชาติ vs รัฐศาสตร์เพื่อโลก, (กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์สวส จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๕.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕-๖.

^{๔๘} อิทธิบาท ๔ ได้แก่ ฉันทะคือความพอใจ ความต้องการที่จะทำ วิริยะคือความเพียร จิตตะคือความคิดมุ่งไปหรือจิตฝึกฝน และวิมังสาคือความไตร่ตรองหรือหมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญ.

^{๔๙} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๐-๕๑.

^{๕๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๐-๒๐๑ ตูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๔/๕๙-๖๑.

หลักสังคหัตถุ ๔ หรือธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว ได้แก่ ทานคือการให้, เปยยวัชชะ หรือปิยวาจาคือวาจาเป็นที่รัก, อตถจริยาคือการประพฤติประโยชน์และสมานัตตตาคือการวางตนสม่ำเสมอหรือเสมอภาค ไม่เอาเปรียบ ไม่ถือสูงต่ำ ร่วมทุกข์ร่วมสุข มีความเสมอกันในธรรม พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า “สังคหธรรมเหล่านี้แลช่วยอุ้มชูโลกเหมือนลีมัสลักที่ยึดกุมรถซึ่งแล่นไปไวได้ฉะนั้น”^{๕๑}

หลักสารณียธรรม ๖ หรือเหตุให้ระลึกถึงกัน ธรรมที่ทำให้เกิดความสามัคคีประกอบด้วย เมตตากายกรรม คือช่วยเหลือกิจธุระด้วยความเต็มใจ, เมตตาวจีกรรม คือช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ กล่าววาจาสุภาพ, เมตตามโนกรรม คือตั้งจิตปรารถนาดี มองกันในแง่ดี, สาธารณโภคิตา คือบริโภคร่วมกันโดยไม่แบ่งแยก ลากทั้งหลายที่ชอบธรรมได้มาโดยธรรมก็บริโภคร่วมกัน, สีลสามัญญตา คือเป็นผู้มีศีลไม่ขาด ไม่ทะลุ ฯลฯ มีศีลเสมอกับเพื่อน และทวิญญูสามัญญตา คือเป็นผู้มีทวิญญู โดยทวิญญูอันประเสริฐ เพื่อความสันติทุกขโดยเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย

ทั้งสองหลักธรรมนี้ นำไปสู่ข้อสรุปร่วมกันเพื่อการยึดเหนี่ยวและระลึกถึงหรือเพื่อความเป็นอันเดียวกันคือ การสื่อสารและการปฏิบัติต่อกันด้วยดี (ทาน, ปิยวาจา, อตถจริยา และเมตตาทั้งกายกรรม วจีกรรมและมโนกรรม) บนพื้นฐานของความเท่าเทียมกันหรือการวางตัวเสมอกัน (สมานัตตตา, สาธารณโภคิตา, สีลสามัญญตาและทวิญญูสามัญญตา) ทั้งในด้านความเชื่อ (ทวิญญู) ระเบียบแบบแผน (ศีล) และการร่วมกันรับผลประโยชน์ (สาธารณโภคิตา)^{๕๒}

ในทางสังคมนั้น การพัฒนาความร่วมมือให้เกิดขึ้น จำเป็นต้องอาศัยการพูดคุยสื่อสารและปฏิบัติต่อกันด้วยดี เท่าเทียมกันและการวางตัวเสมอกันทั้งในความเชื่อ ระเบียบแบบแผนและการรับประโยชน์ ดังเช่นตัวแทนหมู่บ้านในแต่ละหมู่บ้านของสภาผู้นำชุมชนปฏิบัติต่อเพื่อนบ้านในหมู่บ้านจนเป็นที่ไว้วางใจ และสามารถรับเลือกมาปฏิบัติหน้าที่เป็นผู้นำในองค์การบริหารส่วนตำบลสืบแทนชุดเดิมซึ่งหวังผลในการเลือกตั้งเพียงเพื่อประโยชน์ทางธุรกิจของตน

๘. ส่งเสริมเครือข่าย : เวปุลลธรรม ๖ (เพื่อเติบโตใหญ่ไพศาลในเวลาไม่นาน)

ปฏิบัติการนี้ เป็นการขยายงานร่วมกับองค์กรหรือกลุ่มอื่น ๆ ในด้านการเลี้ยงชีพ ประยงค์และกลุ่มได้ส่งเสริมให้เกิดเครือข่ายในด้านยางพารา และส่งเสริมเครือข่ายร่วมกับกลุ่มทำผลไม้ และกลุ่มทำนา เกิดเป็นเครือข่ายยมนาขึ้น ประยงค์เล่าถึงการขยายเครือข่ายยมนาบนความเกื้อกูลระหว่างกันโดยการสร้างโรงงานแป้งขนมจีนขึ้นเป็นกิจกรรม ว่า

^{๕๑} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๑.

^{๕๒} สมบูรณ์ เอี่ยมอารีวงศ์, “สังคมตื่นรู้ : ระบบสังคมที่พึงประสงค์ในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕) : ๗๗.

มันเอื้อกันสองชั้นสามชั้น คือคนที่ผลิตข้าวมาป้อนกับโรงงานแปงเขาก็ได้กำไรไป แล้วชั้นหนึ่งแล้วพอเวลามาปันผลกับโรงงานเขาก็ได้กำไรอีกชั้นหนึ่ง แต่เราไปหากำไรส่วนต่างนี้มาจากคนภายนอก ไม่ใช่หาจากสมาชิกนะ สมาชิกรู้สึกว่ายี่สิบนี้เป็นที่พึงแล้วก็ เป็นเครื่องมือที่ทำให้เขาทำธุรกิจกับตรงนี้ได้ เราถึงมาร่าง **วิสาหกิจชุมชน** จากตัวอย่างนี้ จากตัวอย่างของโรงแปงขนมจีน^{๕๓}

การขยายเครือข่ายนอกจากเครือข่ายยมนา ประสงค์ยังให้แนวทางขยายเครือข่ายระหว่างเมืองกับชนบท โดยใช้กิจกรรมที่เป็นตัวเชื่อมคือปัญหาสิ่งแวดล้อม อาหารปลอดภัย สารพิษ โดยชนบทเป็นผู้ผลิต เมืองเป็นผู้บริโภคและจัดการตลาดส่วนที่เหลือ

ชุมชนเมืองที่อยู่ชายขอบรอบๆ ที่ติดกับชนบทเขามีปัญหาพอสมควรเหมือนกัน ปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อม ปัญหาเรื่องทางเลือกอะไรต่างๆ เหล่านี้ ที่นี้ในฐานะที่เรามีประสบการณ์เรื่องชนบทก็ไปให้แนวคิดกับเขาว่าชุมชนเมืองกับชุมชนชนบทที่อยู่ติดกันตรงนี้ จะต้องร่วมมือกันให้ได้ ถ้าร่วมมือกันไม่ได้มันก็อ่อนแอทั้งสองฝ่าย คือในชนบทข้างๆ เมือง เขาเน้นเรื่องการผลิต แต่การผลิตตรงนั้นถ้าไม่สามารถจับมือกันร่วมกับชุมชนเมืองที่เป็นกลุ่มก่อนได้ ก็ถูกเอาเปรียบจากพ่อค้าคนกลาง แต่ถ้าใน **ชุมชนชนบทที่เป็นผู้ทำการผลิตไปจับมือกับชุมชนเมืองที่เป็นผู้บริโภค** แล้วผู้บริโภคจะมีทางเลือกในการที่จะได้ส่วนที่เป็น **อาหารที่ปลอดภัยจากสารพิษ** เพราะเราสร้างความร่วมมือสัมพันธ์กัน ช่วยเหลือกัน ให้ผู้ที่ผลิตทำผลผลิตที่ปลอดภัยจากสารพิษให้กับชุมชนเมืองที่เป็นผู้บริโภค ถ้าเหลือใช้ในชุมชนที่เป็นผู้บริโภคตรงนั้น **ชุมชนเมืองจะเป็นผู้จัดการด้านตลาด** ให้กับชุมชนชนบทที่เป็นผู้ผลิต เพราะเขาสามารถยืนยันผลผลิตตรงนั้นได้ เพราะเขาเป็นเครือข่ายกัน สร้างความสัมพันธ์ความร่วมมือกัน ตรงนี้คือความอยู่รอด...[เครือข่ายยมนาและโรงงานขนมจีนถือเป็นบทเรียน]...นั่นคือความร่วมมือกัน โรงงานขนมจีนจัดการแบบธุรกิจ แต่ก็ทำให้สมาชิกของชาวนาในกลุ่มน้ำปากพวงที่เป็นผู้มาร่วมถือหุ้น ก็ทำให้ผลผลิตตรงนั้นถูกจัดการที่อยู่ในการกำหนดของพวกเราเองได้เลย^{๕๔}

ในการขยายกลุ่ม เครือข่าย ประสงค์ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้และปฏิบัติ ดังนี้
เรื่องต่างๆ ที่กำลังทำอยู่ปัจจุบันนี้ก็เน้นเรื่องการคิดกันก่อนแล้วศึกษาเรียนรู้ให้ชัดเจนให้เข้มข้น แล้วเอาข้อสรุปนั้นลงไปสู่การปฏิบัติ ผมคิดว่าเริ่มต้นตั้งแต่ที่เราทำมา ไม่ทำให้คนมีความรำรวยหรือหวามมากขึ้นแต่ทำให้คนมีความสุขมากขึ้น แต่ก่อนเขา

^{๕๓} สัมภาษณ์ ประสงค์ รัตนรงค์, ๒๓ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๓.

^{๕๔} สัมภาษณ์ ประสงค์ รัตนรงค์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๕ ช่วงที่ ๓.

เดือดร้อนเขาวุ่นวายกันอยู่ แต่เดี๋ยวนี้รู้สึกว่แต่ละคนมีความสามารถในการแก้ปัญหาตัวเองได้ เน้นเรื่องการพึ่งตนเองกันเป็นหลัก แล้วการพึ่งตนเองมันได้บางส่วนแต่บางเรื่องเราต้องพึ่งพาอาศัยกัน ทำให้เกิดกิจกรรมเกิดกลุ่มต่าง ๆ ที่ร่วมมือกันอยู่ก็มีอยู่พอสมควร...การยึดเยียดที่จะให้เกิดกลุ่มนั้นไม่จำเป็น ให้มันมีความจำเป็นที่จะต้องมียกลุ่มมารองรับ กลุ่มมันจะเกิดขึ้นเอง ไม่เป็นการจัดตั้ง^{๕๕}

สำหรับหลักธรรมที่เกี่ยวกับการบรรลุความเป็นใหญ่หรือความไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย ปรากฏในมหัตตสูตร^{๕๖} หรือเรียกว่า เวปุลลธรรม ๖^{๕๗} ได้แก่ อาโลกพหุโล เป็นผู้มากด้วยแสงสว่างคือปัญญา, โยคพหุโล เป็นผู้มากด้วยความเพียร, เวทพหุโล เป็นผู้มากด้วยความปลานปลื้มคืออิมใจบันเทิงใจ, อสนุตฺถุฏฐิพหุโล เป็นผู้มากด้วยความไม่สันโดษในที่นี้คือไม่รู้พอในการบำเพ็ญความดี, อนิกฺขิตตฺตฺโร เป็นผู้ไม่ทอดธุระคือระครองความเพียร และอุตฺตริยจปตาเรติ คือทำความเพียรให้ยิ่งขึ้นในกุศลธรรมทั้งหลาย

หลักธรรมสำหรับบุคคลนี้อาจใช้อธิบายการเติบโตของเครือข่ายที่เกิดจากการร่วมกันทำงานของคนจำนวนมาก จึงต้องอาศัยการมีความรู้มาก มีความเพียรมาก มีความปลานปลื้มใจในการทำงานร่วมกันมาก ไม่รู้จักพอในการทำสิ่งดี รักษาความเพียรไม่ทิ้งงานและทำความเพียรยิ่งขึ้นในสิ่งที่ถูกต้อง หลักธรรมนี้ให้ความสำคัญกับความรู้และความเพียรอย่างมาก

เมื่อเครือข่ายมีความรู้และความเพียรในการทำงานร่วมกัน ประกอบกับการทำงานร่วมกันอย่างมีความสุข ปลานปลื้มใจ ย่อมทำให้เครือข่ายเติบโตและไพบูลย์ยิ่งขึ้น

๙. สรุปหาการปฏิบัติ : สปัปริสรธรรม ๗

ปฏิบัติการสร้างแบบแผนคุณค่านี้ เป็นเรื่องแบบแผนการจัดการทั้งในเรื่องการจัดการคน การจัดการความรู้และการจัดการทรัพยากร ในการจัดการคนเริ่มจากการจัดการตนเอง คือรู้จักตนเอง ชุมชนและโลก การจัดการความรู้คือรู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักหาความจริงจากการพิสูจน์และลงมือปฏิบัติหรือจากประสบการณ์ พร้อมทั้งหาความรู้จากวิชาการและเทคโนโลยีด้วย กล่าวคือภูมิปัญญาต้องคู่กับวิชาการและเทคโนโลยี ส่วนการจัดการทรัพยากรซึ่งเกี่ยวข้องกับการลงทุนและการสร้างมูลค่าเพิ่ม เริ่มจากการผลิตเพื่อใช้ เมื่อเหลือจึงขาย เป็นการจัดการที่ให้ความสำคัญกับการจัดการความเสี่ยงและการพึ่งตนเองมากกว่าการหาทำไร

^{๕๕} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๒๒ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๑.

^{๕๖} อัง.นกก. (ไทย) ๒๒/๘๐/๖๐๓-๖๐๔.

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า

ในการจัดการคนนั้น กระบวนการเรียนรู้แผนแม่บทชุมชนถือเป็นเครื่องมือในการให้คนได้รู้จักตนเอง รู้จักชุมชนและโลก วิชิต นันทสุวรรณ เขียนสรุปไว้ดังนี้

การรู้จักตนเอง รู้จักชุมชนของตนเองและรู้จักโลกในกระบวนการทางปัญญา เน้นการเรียนรู้บนฐานความเป็นจริงของชีวิตและชุมชน ไม่ใช่การเรียนรู้ที่วางอยู่บนฐานความต้องการ (โลภะ) ที่ถูกกระตุ้นโดยคนอื่นหรือโดยปัญหา หรือโดยความหลงผิดเพราะโลกวัตถุ เป็นการเรียนรู้ที่เริ่มต้นจากสภาพความเป็นจริงของคนและชุมชนซึ่งปรากฏออกมาในรูปของข้อมูล การเรียนรู้จะต้องทำความจริงให้ปรากฏโดยการจัดทำข้อมูลของครอบครัวและชุมชน ข้อมูลที่รวบรวมได้จะผิดพลาดหรือคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง จะใกล้เคียงหรือตรงกับความเป็นจริงขึ้นอยู่กับ กระบวนการ ระบบและวิธีการจัดการในการจัดเก็บข้อมูล^{๕๘}

ในการจัดการความรู้ ประสงค์มองว่าภูมิปัญญาชาวบ้านเท่านั้นไม่พอ ต้องอาศัยวิชาการเทคโนโลยีเพื่อให้เท่าทันกับสถานการณ์ปัจจุบันที่เปลี่ยนไป ประสงค์ให้ความเห็นว่า

ส่วนหนึ่งที่มีความรู้ของชุมชนเพราะเป็นภูมิปัญญาหรือประสบการณ์แค่นั้นแหละ แต่เพียงแต่ภูมิปัญญาหรือประสบการณ์อย่างเดียวไม่พอ เพราะสถานการณ์มันเปลี่ยนไป มันต้องทำให้ชุมชนเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องในการผสมผสานกันระหว่างภูมิปัญญาและประสบการณ์และใช้วิชาการเทคโนโลยีเข้าไปด้วย มันถึงจะมีประสิทธิภาพในการเอาไปใช้แก้ปัญหา ป้องกันปัญหา หรือการพัฒนา ผมว่ามันต้องใช้แบบผสมผสานหรือก้าวหน้าหน่อยหนึ่ง^{๕๙}

ส่วนการจัดการทรัพยากรซึ่งมีปัญหาระหว่างชุมชนกับโลกที่เขาแสวงหาทรัพยากรในชุมชน ประสงค์ให้คำตอบว่า

ชุมชนได้เปรียบตรงที่ได้เป็นเจ้าของทรัพยากร ถ้าเรามีความรู้ความสามารถในการจัดการทรัพยากรที่เรามีอยู่ให้เกิดประสิทธิภาพมากขึ้น มันทำให้เกิดมูลค่าเพิ่ม ทำให้เกิดการพึ่งตนเองในชุมชนได้ เพราะเรามีจุดแข็งคือมีทรัพยากรอยู่ในมือ แต่ที่ผ่านมากคนในชุมชนที่เป็นเจ้าของทรัพยากรไม่มีความรู้ความสามารถในการจัดการทรัพยากร มันถึงทำให้คนอื่นเข้ามาจัดการแล้วไปหาว่าเขาเอาเปรียบ ที่จริงเขาไม่ได้เอาเปรียบแต่เขา

^{๕๘} วิชิต นันทสุวรรณ, ขบวนการชุมชนใหม่ : การพัฒนาแบบแผนใหม่ทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน, (กรุงเทพฯ : สถาบันพัฒนาทรัพยากรชุมชน, ๒๕๔๗), หน้า ๗๗-๗๘.

^{๕๙} สัมภาษณ์ ประสงค์ วรรณรงค์, ๒๒ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๒.

ต้องการกำไรสูงสุด ทำให้รู้สึกว่ไปเบียดเอาผลประโยชน์ของชาวบ้านที่เป็นเจ้าของทรัพยากร แ่ลงเรื่อย ๆ^{๖๐}

การจัดการคน ความรู้และทรัพยากร ล้วนสะท้อนถึงการรู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตนเอง ซึ่งหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการดังกล่าวคือ ธัมมัญญตาคือการรู้จักเหตุ, อัตถัญญตาคือการรู้จักผล, อตตัญญตาคือการรู้จักตน นอกจากนี้ ยังมีหลักธรรมอื่น ในหมวดนี้ที่เกี่ยวข้องคือ มัตตัญญตาหรือความรู้จักประมาณ กาลัญญตาหรือความรู้จักกาล ปริสสญญตาหรือการรู้จักชุมชน ปุคคลัญญตาหรือการรู้จักบุคคลซึ่งเป็นหลักธรรมในสัปปริสธรรม ๗ หรือธรรมของสัตบุรุษ หรือคุณสมบัติของคนดีมี ๗ ประการ นอกจากนี้ ยังรวมถึงหลักความไม่ประมาทในการจัดการทั้งคน ความรู้และทรัพยากร

๑๐. สร้างบรรทัดฐาน : ราชอปริหานิยธรรม

ปฏิบัติการนี้ เป็นการสร้างความยั่งยืนให้กับแบบแผนคุณค่าของชุมชน โดยการสร้างบรรทัดฐานถ่ายทอดให้คนในชุมชนและเครือข่ายหรือเรียกว่า การผลิตซ้ำทางสังคม

หลักธรรมเพื่อการรักษาสถานะภาพเดิมของคุณค่าที่ได้พัฒนาขึ้นใหม่และทำซ้ำต่อเนื่องต่อไปคือ ราชอปริหานิยธรรม ๗^{๖๑} (ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม) ได้แก่

๑. หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ ประชุมกันมากครั้ง
๒. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ
๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ (อันขัดต่อหลักการเดิม) ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ (ตามหลักการเดิม) ถือปฏิบัติมั่นตามวัชชีธรรม (หลักการ) ที่วางไว้เดิม
๔. ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววัชชี เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง
๕. บรรดากุลสตรีกุลมารีทั้งหลาย ให้อยู่ดีโดยมิถูกข่มเหง หรือจูดคร่ำขึ้นใจ
๖. เคารพสักการะบูชาเจดีย์ของวัชชีทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอก ไม่ปล่อยให้ธรรมิกพลีที่เคยให้เคยทำเจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไป
๗. จัดให้ความอารักขา คุ่มครอง ป้องกัน อันชอบธรรมแก่พระอรหันต์ทั้งหลาย ตั้งใจว่า ขอพระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมิได้มา พึงมาสู่แคว้นแคว้น ที่มาแล้วพึงอยู่ในแคว้นแคว้นโดยผาสุก

^{๖๐} อ้างแล้ว.

^{๖๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๑-๒๑๒ ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔/๗๘-๘๐. และ อจ.สตฺถก. (ไทย) ๒๓/๒๑/๓๑-๓๒.

ทั้ง ๗ ข้อนี้ เป็นการรักษาแบบแผนคุณค่าที่กำหนดขึ้นมาร่วมกันให้ต่อเนื่องต่อไป เมื่อดูหลักธรรมนี้ในอรรถกถาโมรณปุณณิ ภาค ๓^{๖๒} และนำมาประยุกต์เข้ากับปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่าทำให้เกิดความสามัคคี ทั้งนี้ ข้อ ๑. การประชุมเป็นประจำทำให้ได้รับข่าวสารจากทุกทิศ ส่งผลให้สามารถดูแลทุกข์สุขประชาชนได้ทั่วถึง ข้อ ๒. เป็นเรื่องการรักษาหารือและตัดสินใจร่วมกันในการดำเนินงาน ข้อ ๓. เป็นเรื่องการรักษาและบังคับใช้กฎเกณฑ์ที่มีอยู่เดิม ถ้าไม่บังคับใช้หรือบัญญัติใหม่ประชาชนจะเกิดความไม่พอใจและอาจเกิดการต่อต้านหรือหลีกเลี่ยงกฎเกณฑ์ใหม่ๆ เหล่านั้น ข้อ ๔. การเคารพผู้ใหญ่ถือเป็นเรื่องการรับความรู้และประสบการณ์ ข้อ ๕. เป็นเรื่องการรักษาสิทธิมนุษยชน ถ้ามีการละเมิดจะสร้างความไม่พอใจเกิดขึ้นแก่ญาติพี่น้อง ข้อ ๖. เป็นเรื่องการรักษาแบบแผนคุณค่าดั้งเดิมและขวัญกำลังใจของประชาชน และ ๗. เป็นเรื่องการรักษาเกื้อกูลทางสังคม การอบรมจริยธรรม

๑๑. ยึดถือเป้าหมายรวม : พรหมวิหาร ๔

ปฏิบัติการนี้ เป็นการขยายพื้นที่จากชุมชนไม่เรียงไปสู่ระดับประเทศ บนพื้นฐานของการยึดถือในเป้าหมายรวมเป็นสำคัญ ตัวอย่างการทำแผนแม่บทการพัฒนาทางพาราไทย (ฉบับประชาชน) ที่ผลักดันจนเป็นนโยบายของประเทศและระหว่างประเทศถือเป็นตัวอย่างประการหนึ่ง

หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการยึดถือเป้าหมายรวมและขยายการเกื้อกูลออกไปอย่างกว้างขวางนี้ได้แก่หลักพรหมวิหาร ๔^{๖๓} โดยเฉพาะในเรื่องเมตตาและกรุณา ถือเป็นหลักธรรมสำคัญในการทำงานเพื่อให้ทุก ๆ คนได้รับความสุขและพ้นจากปัญหา ส่วนธรรมข้ออื่น ๆ ของพรหมวิหาร ๔ คือ มุทิตาความยินดี เมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุขและอุเบกขาหรือความวางใจเป็นกลาง

๑๒. ขยายการพึ่งตนเอง : นาถกรรมธรรม ๑๐

ปฏิบัติการนี้ ขยายการแบ่งปันให้ทุกภาคส่วนในประเทศได้เรียนรู้ในการพึ่งตนเอง โดยใช้กระบวนการเรียนรู้จัดทำแผนแม่บทชุมชน และวิสาหกิจชุมชนเป็นเครื่องมือในการจัดการทุนของชุมชน ถือได้ว่าเป็นการบูรณาการการจัดการทั้งทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคม ทุนทรัพยากร ทุนภูมิปัญญาและทุนเงินตรา รวมทั้งการจัดการตนเองและองค์กรด้วย

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในเรื่องการพึ่งตนเองได้แก่ นาถกรรมธรรม ๑๐^{๖๔} หรือธรรมอันกระทำที่พึ่ง ธรรมสร้างที่พึ่ง คุณธรรมที่ทำให้ตนเป็นที่พึ่งของตนได้ ประกอบด้วย สีส คือความประพฤติดีงามสุจริต รักษาระเบียบวินัย มีอาชีพะบริสุทธิ์, พาหุสัจจ คือมีความรู้

^{๖๒} อ.สุตตก.อ. (ไทย) ๒๑/๒๓๘-๒๔๓.

^{๖๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๗/๒๕๖ พรหมวิหาร ๔ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขา.

^{๖๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๕/๓๕๘-๓๖๑ และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๓๘-๒๓๙.

ความเข้าใจลึกซึ้ง, กลุ่ยนมิตตุดา ความมีกัลยาณมิตร การคบคนดี ได้ที่ปรึกษาและผู้แนะนำ
สั่งสอนที่ดี, โสวรสสุตา ความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย รับฟังเหตุผล, กิฏฺเฐนียสฺส ทกฺขตา ความ
เอาใจใส่ช่วยขวนขวายในกิจใหญ่ย่อยทุกอย่างของเพื่อนหมู่คณะ รู้จักพิจารณาไตร่ตรอง
สามารถจัดทำให้สำเร็จเรียบร้อย, ฐมฺมกามตา ใฝ่ความรู้ใฝ่ความจริง รู้จักพูดรู้จักรับฟังทำให้
เกิดความพอใจ ชอบศึกษา, วิริยารมฺภ ความขยันหมั่นเพียร, สหฺตุญฺญี ความสันโดษ ยินดีพอใจ
ด้วยปัจจัยที่หามาได้ด้วยด้วยความเพียร, สติ รู้จักกำหนดจดจำ เป็นอยู่อย่างไม่ประมาท
และปัญญา ความมีปัญญาหยั่งรู้เหตุผล รู้จักคิดพิจารณา

จากปฏิบัติการทั้ง ๑๒ ปฏิบัติการ พบว่ามีหมวดหลักธรรมที่เป็นองค์ประกอบดังนี้

กุศลวิตก ๓^{๖๕}

อธิปฺปไตย ๓^{๖๖}

จักร ๔^{๖๗}

พรหมวิหาร ๔ หรือ อปฺปมฺยญฺญา ๔^{๖๘}

อิทธิบาท ๔^{๖๙}

อภิสเสนธรรม ๔^{๗๐}

ประมาณ หรือ ปมาณิก ๔^{๗๑}

สังคหัตถุ ๔^{๗๒}

สัมปชัญญะ ๔^{๗๓}

^{๖๕} ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๑.

^{๖๖} ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔.

^{๖๗} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๑/๕๐ จักร ๔ หรือธรรมนำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ได้แก่
อัตตสัมมาปณิธิ (ตั้งตนชอบ), สัมปรัสุปปัสสยะ (สมาคมกับสัตบุรุษ), ปฏิรูปเทสวาสะ (อยู่ในถิ่นที่ดี),
ปุกุเพกตปุกุญฺญา (ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ก่อนแล้ว).

^{๖๘} ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๗/๒๕๖, ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๘๐.

^{๖๙} ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๗๗.

^{๗๐} ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐/๒๘๑.

^{๗๑} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๕/๑๐๘-๑๐๙.

^{๗๒} ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๑๐/๑๗๐-๑๗๑.

^{๗๓} สัมปชัญญะ ได้แก่ สาทถกสัมปชัญญะ (รู้ชัดว่ามีประโยชน์) สัมปายสัมปชัญญะ (รู้ชัดว่า
เป็นสัมปายะหรือตระหนักในความเหมาะสมเมื่อถูก), โคจรสัมปชัญญะ (รู้ชัดว่าเป็นโคจร หรือตระหนักใน
แผนงานของตน), อสัมโมหสัมปชัญญะ (รู้ชัดว่าไม่หลง) ดูรายละเอียดคำอธิบายใน พระพรหมคุณาภรณ์
(ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๕-๑๔๖.

อินทรี ๕, พละ ๕^{๗๔}

สารนิยธรรม ๖^{๗๕}

เวปุลลธรรม ๖^{๗๖}

สัปปริสธรรม ๗^{๗๗}

ราชอปริหานิยธรรม ๗^{๗๘}

นาถกรณธรรม ๑๐^{๗๙}

กล่าวโดยสรุป ปฏิบัติการทั้ง ๑๒ ประการนี้ เกี่ยวข้องกับหลักพุทธธรรมจำนวนมากดังที่แสดงเป็นตัวอย่างข้างต้น อย่างไรก็ตามหลักธรรมต่าง ๆ บางข้อบางหมวดมีการใช้ประกอบร่วมกันในปฏิบัติการต่าง ๆ มากกว่าหนึ่งข้อ ขณะเดียวกันหลักธรรมบางหมวดที่แสดงให้เห็นเพียงบางข้อนั้น หลักธรรมข้ออื่น ๆ ในหมวดเดียวกันนั้นอาจอนุมานว่ามีปรากฏอยู่ด้วยเช่นกันเพียงแต่ข้อมูลที่กำลังอ้างถึงไม่สามารถชี้ให้เห็นชัดเจนได้ในทุก ๆ ข้อ

จากหมวดธรรมข้างต้น นำไปสู่คำถามว่า สภาวธรรมที่เชื่อมโยงหมวดต่าง ๆ เหล่านี้เข้าด้วยกันมีกระบวนการเป็นอย่างไร

๔.๓ แบบจำลองการก้าวข้ามของบุคคลกับการผุดบังเกิดแห่งสังคมดีhuri

จากแนวคิดในบทที่ ๒ ปรากฏการณ์และการวิเคราะห์ในบทที่ ๓ รวมทั้งฐานคิดและหลักธรรมของปฏิบัติการในบทนี้ นำมาสู่การบูรณาการเป็นแบบจำลองในหัวข้อนี้ ทั้งนี้เพื่อตอบคำถามว่า หลักพุทธธรรมจะอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างการก้าวข้ามของบุคคลกับกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมได้อย่างไร การผุดบังเกิดทางสังคมนั้นจะนำไปสู่ความสัมพันธ์กับระบบการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของสังคมดีhuriในลักษณะอย่างไร และระหว่างการผลิตทางสังคมกับความยั่งยืนจะมีวิธีอธิบายอย่างไร

^{๗๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๑๐.

^{๗๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๒๑-๓๒๒.

^{๗๖} อัง.ญก. (ไทย) ๒๒/๘๐/๖๐๓.

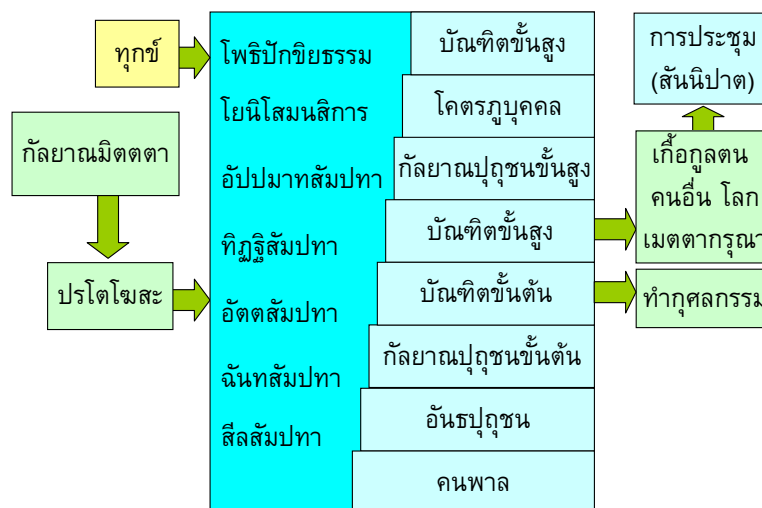
^{๗๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓.

^{๗๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔-๑๓๕/๗๘-๘๑.

^{๗๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๕/๓๔๘-๓๖๑.

๔.๓.๑ แบบจำลองการก้าวข้ามของบุคคล

การก้าวข้ามของบุคคลจากการเปลี่ยนแปลงทิวทัศน์ ดังเช่นกรณีของประยงค์ รัตนรงค์ สามารถนำมาประมวลเป็นแบบจำลองโดยมองถึงปัจจัยและขั้นของการพัฒนาจิต รวมทั้งผลของการเปลี่ยนแปลงเป็นปัจจัยนำออกสู่สังคมภายนอกโดยเฉพาะในชั้นบัณฑิตขั้นต้นและขั้นสูงดังนี้

ภาพที่ ๔.๑ แสดงแบบจำลองการก้าวข้ามของบุคคล

จากภาพที่ ๔.๑ สามารถอธิบายได้ดังนี้ เมื่อทุกข์ซึ่งเป็นปรากฏการณ์เกิดขึ้นกับบุคคลใดบุคคลหนึ่งแล้ว หนทางในการก้าวข้ามจากสภาพที่เป็นทุกข์กายทุกข์ใจประจวบเวลา กลางคืนไปสู่ความมีปัญญาและหลุดพ้นหรือประจวบเวลากลางวันนั้น ต้องเริ่มจากแสงอรุณรุ่ง ยามเช้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสถึงเรื่องบุพนิमितเพื่อการเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ใน สूरียเปยาลวรรค^{๘๐} หรือเรียกว่าบุพนิमितแห่งมรรค^{๘๑} โดยมีธรรมดังนี้ การมีกัลยาณมิตร (กัลยาณมิตตตา), ความถึงพร้อมด้วยศีล (สีลสัมปทา), ความถึงพร้อมด้วยฉันทะหรือใฝ่ใจอยากจะทำ (จันตสัมปทา), ความถึงพร้อมด้วยตนที่ฝึกดีแล้ว (อัตตสัมปทา), ความถึงพร้อมด้วยทิวทัศน์ ตั้งอยู่ในหลักคิดความเชื่อถือที่ถูกต้องดีงามมีเหตุผล (ทิวทัศน์สัมปทา), ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท (อัปปมาทสัมปทา) และความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการหรือความฉลาดคิดแยกคายให้เห็นความจริงและหาประโยชน์ได้ (โยนิโสมนสิการสัมปทา) ธรรมทั้ง ๗ ประการนี้ แม้มีเพียงอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น “ย่อมเป็นอันหวังได้ว่าเขาจักเจริญ พัฒนา ทำให้

^{๘๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙-๕๕/๔๓-๔๕.

^{๘๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๔-๒๐๕.

มากซึ่งมรรคมืองค์ ๘ ประการอันประเสริฐ คือจักดำเนินก้าวไปในมัชฌิมาปฏิปทา”^{๘๒} ดังนั้นในภาพจึงแสดงบุพนิมิต ๖ ประการ ภายในพื้นที่สี่เหลี่ยมซึ่งเกิดขึ้นกับบุคคลโดยไม่ได้จัดลำดับส่วนกัลยาณมิตรที่แสดงความรู้หรือความจริงผ่านปรโตโฆสะถือเป็นบุพนิมิตที่เกิดขึ้นภายนอกเมื่อมีบุพนิมิตแห่งมรรคแล้วการพัฒนาจิตในขั้นพื้นฐานจึงเกิดขึ้น ส่วนการพัฒนาจิตขั้นสูงจนถึงพระนิพพานอาศัยการเจริญองค์ธรรมคือ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประกอบด้วย สติปัฏฐาน ๔, สัมมัปปธาน ๔, อธิปปาธ ๔, อินทรีย์ ๕, พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และอริยมรรคมืองค์ ๘^{๘๓}

ในระดับสังคม พระพรหมคุณาภรณ์ได้ให้ความสำคัญกับโยนิโสมนสิการในฐานะเป็นปัจจัยสำคัญคู่กับปรโตโฆสะในการเปลี่ยนแปลงทิวทัศน์ไปในทางที่ชอบ เมื่อมีการก้าวข้ามทิวทัศน์เดิมแล้ว ผู้มีโยนิโสมนสิการจะเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงในสังคมต่อไป พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า

ในแง่หนึ่ง สังคมกำหนดคนและคนส่วนใหญ่จะถูกสังคมกำหนด เพราะว่าสังคมนั้นหล่อหลอมชีวิตบุคคลด้วยปรโตโฆสะด้วยการถ่ายทอดทางวัฒนธรรม...แต่คนที่มีโยนิโสมนสิการจะกลับเป็นผู้เปลี่ยนวิถีของสังคมและกำหนดสังคมได้ ผู้ที่เป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงสังคมนั้นก็คือผู้มีโยนิโสมนสิการ^{๘๔}

ในแบบจำลองนี้ เมื่อทุกข์เข้ามากระทบ บุคคลอาศัยบุพนิมิตโดยเฉพาะกัลยาณมิตรและโยนิโสมนสิการ จะก้าวข้ามทุกข์ที่เกิดขึ้นและมีปัญญาเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง บุคคลที่มีการก้าวข้ามมาถึงขั้นบัณฑิตขั้นต้นและขั้นสูงนั้น เมื่ออาศัยการทำกุศลกรรมและเมตตา กรุณาจะกลับเข้าช่วยเหลือสังคมผ่านการประชุมร่วมกับคนอื่น ๆ ต่อไป

๔.๓.๒ แบบจำลองการก้าวข้ามของบุคคลกับการผุดบังเกิดทางสังคม

การก้าวข้ามของบุคคลเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับบุคคลบางคน ขณะที่คนอื่น ๆ อาจยังไม่ตระหนักหรือยังไม่สามารถก้าวข้ามได้ด้วยตนเอง ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่ก้าวข้ามแล้วกับคนอื่น ๆ นั้นจะมีขั้นตอนอย่างไรในการนำไปสู่การผุดบังเกิดทางสังคม ภาพที่ ๔.๒ จะแสดงแบบจำลองของกระบวนการดังกล่าว

^{๘๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๕.

^{๘๓} ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๔/๑๓๑.

^{๘๔} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). การศึกษาที่สากลบนฐานภูมิปัญญาไทย, หน้า ๑๒๗ อ้างใน พระวราภรณ์ ชยากโร (พุลสวัสดิ์), “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องสังคมอุดมคติในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๗.

แต่ไม่สามารถแก้ไขปัญหาราคารับซื้อของพ่อค้าที่ซื้อในราคาที่ถูกได้ ลำพังคน ๆ เดียวจึงไม่มีพลังในการต่อรองกับพ่อค้า จึงต้องอาศัยการรวมกลุ่มเพื่อให้มีพลังต่อรองมากขึ้น โดยตั้งบนความเชื่อในเรื่องพลังของกลุ่มและการพึ่งพิงอาศัยกันและกัน โดยทิ้งศรัทธาความเชื่อเดิมในการแข่งขันและทำตามลำพังจึงเป็นจุดเริ่มต้นในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยละเอียดในหัวข้อที่ผ่านมา โดยจะต้องปล่อยศรัทธา คือสละทั้งความเชื่อเดิมที่ทำให้อยู่ในวัฏฏะแห่งปัญหา ในกรณีตัวอย่างข้างต้นคือความเชื่อในเรื่องการแข่งขันในระบบทุนนิยม และหันไปหาความเชื่อใหม่ ๆ หรือกระบวนทัศน์ใหม่ในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว อันได้แก่ความร่วมมือกัน สรุปเรื่องทุกข์และศรัทธาคือ

เมื่อบุคคลมีทุกข์ ศรัทธาจึงอาศัยทุกข์เกิดขึ้นเป็นขั้นตอนต่อมา

๑. ศรัทธา

ศรัทธาหรือสัทธาหมายถึง ความเชื่อ, ความเชื่อถือ^{๘๖} ในทางพระพุทธศาสนา ศรัทธาเป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้สรุปศรัทธาเป็น ๔ ข้อคือ **กัมมสัทธา** เชื่อกรรม, **เชือกฏแห่งกรรม** **วิปากสัทธา** เชื่อวิบาก, **เชื่อผลของกรรม** **กัมมัสสกตาสัทธา** เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน, เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน และ**ตถาคตโพธิสัทธา** เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า^{๘๗} สำหรับใน ๓ ข้อแรกสอดคล้องกับ อปัณณกสูตรที่กล่าวถึงในหัวข้อ ๔.๑ กล่าวคือเป็นความเชื่อในความเห็น ๓ ประการคือ **เหตุกทกฏฐิ, อัตถิกทกฏฐิ และกิริยทกฏฐิ**

ศรัทธายังปรากฏเป็นหลักธรรมข้อที่ ๑ ในหลักธรรมต่าง ๆ อาทิ ในอินทรีย์ ๕, ในพละ ๕, ในเวสัชชกรณธรรม ๕, ในสัทธรรม ๗, ในอริยทรัพย์ ๗ และในอริยวัฑฒิ ๕^{๘๘}

สำหรับลักษณะของศรัทธานั้น คัมภีร์อภิธัมมวาทารแสดงไว้ว่า “ศรัทธา มีสภาพเชื่อมั่น มีหน้าที่ทำให้ผ่องใส เหมือนแก้วมณีที่ให้น้ำใส มีความไม่ขุ่นมัวเป็นเครื่องปรากฏ มีวัตถุที่ควรเชื่อ (สธนะ ๓, กรรมและผลของกรรม) เป็นเหตุใกล้”^{๘๙}

^{๘๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** (ชำระเพิ่มเติม ครั้งที่ ๑), พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (กรุงเทพฯ : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๔๒๘.

^{๘๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๔๐.

^{๘๘} ในอินทรีย์ ๕ พละ ๕ ได้แก่ **ศรัทธา**, วิริยะ, สติ, สมาธิและปัญญา ในเวสัชชกรณธรรม ๕ ได้แก่ **ศรัทธา**, ศีล, พาหุสัจจะ, วิริยารัมภะและปัญญา ในสัทธรรม ๗ ได้แก่ **มีศรัทธา**, มีhiri, มีโอตตปปะ, เป็นพหูสูต, มีความเพียรอันปรารถนาแล้ว มีสติมั่นคงและมีปัญญา ในอริยทรัพย์ ๗ ได้แก่ **ศรัทธา**, ศีล, หิริ, โอตตปปะ, พาหุสัจจะ, จาคะและปัญญา และในอริยวัฑฒิ ๕ ได้แก่ **ศรัทธา**, ศีล, สุตะ, จาคะและปัญญา.

^{๘๙} พระพุทธทศตเถระ, **อภิธัมมวาทาร**, แปลและอธิบายโดย พระคันธสาราภิงค์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๕๔-๕๕.

ส่วนสัทธาลักษณะปัญหาในมิลินทปัญหา พรรณนาลักษณะไว้ว่า “ศรัทธา มีลักษณะให้ใจผ่องใสอย่างหนึ่ง มีลักษณะให้แล่นไปด้วยดีอย่างหนึ่ง”^{๙๐} โดยเมื่อศรัทธาเกิดขึ้น จะข่มนิวรณ์ได้ เมื่อจิตปราศจากนิวรณ์ ย่อมผ่องใสไม่ขุ่นมัว และในอีกลักษณะหนึ่งคือ เมื่อผู้ใดผู้หนึ่งได้เห็นจิตของผู้อื่นแล่นพันกิเลสอาสวะแล้ว จิตของผู้นั้นก็ย่อมแล่นตามไปด้วย ย่อมทำความเพียร เพื่อให้ได้ธรรมที่ตนยังไม่บรรลุ^{๙๑}

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ เพื่อให้เห็นว่า ศรัทธาถือเป็นหลักธรรมสำคัญในการเปลี่ยนจากทุกข์ไปสู่สุขทั้งในระดับบุคคลและในกลุ่มบุคคล แต่ศรัทธาดังกล่าวควรสอดคล้องกับหลักการทางพระพุทธศาสนาด้วย กล่าวคือเชื่อในเหตุ (เหตุกทิกฺขุ) เชื่อในผล (อัตถิกทิกฺขุ) และในความสอดคล้องระหว่างเหตุกับผล (กิริยทิกฺขุ) หรืออย่างน้อยต้องปล่อยศรัทธาที่ตรงข้ามทั้งมิฉะนั้นการคบกันอาจไม่เกิดขึ้นเนื่องจากทิกฺขุไม่เสมอกัน รวมทั้งไม่พร้อมเรียนรู้ความเชื่อใหม่

เมื่อบุคคลมีศรัทธา ขั้นตอนต่อมาคือการคบบัณฑิต

๒. คบบัณฑิต (สัปปริสุပ္ปสสเย)

การคบบัณฑิตเป็นมงคลข้อที่สองในมงคล ๓๘ ประการ^{๙๒} โดยข้อแรกคือไม่คบคนพาลซึ่งเป็นการป้องกันไม่ให้เดินทางผิดไปสู่ความเสื่อม จากนั้นให้คบบัณฑิตเพื่อให้เดินได้ถูกทางไปสู่ความเจริญ ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “บุคคลพึงเห็นผู้มีปัญญามากชี้โทษ มักพูดปรามไว้ เหมือนผู้ชี้บอกขุมทรัพย์ (และ) พึงคบผู้ที่เป็นบัณฑิตเช่นนั้น เพราะเมื่อคบคนเช่นนั้น ย่อมมีแต่ความเจริญ ไม่มีความเสื่อมเลย”^{๙๓}

นอกจากนี้ การคบกับคนเช่นใดก็จะเป็นคนเช่นนั้นด้วย พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเรื่องนี้ใน**สุขปัตถนาสูตร**หรือว่าด้วยผู้ปรารถนาความสุขว่า

บุคคลทำคนเช่นใดให้เป็นมิตรและคบสนิทคนเช่นใด เขาก็เป็นเช่นนั้น เพราะการอยู่ด้วยกันเป็นเช่นนั้น

คนชั่วเมื่อมาคบมาเกี่ยวข้องกับคนดีทั่วไป หรือคนดีหลงไปคบไปเกี่ยวข้องกับชั่ว ย่อมพลอยทำให้คนดีแปดเปื้อนบาปไปด้วย เหมือนลูกศรอาบยาพิษถูกยาพิษแปดเปื้อนแล้ว ย่อมทำลายแสงลูกศรที่สะอาดให้แปดเปื้อนไปด้วย ฉะนั้น เพราะกลัวการแปดเปื้อนบาป ผู้มีปัญญาจึงไม่คบคนชั่วเป็นมิตรเลย

^{๙๐} มิลินทปัญหา, แปลโดย มหามกุฏราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๓๖.

^{๙๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖-๓๗.

^{๙๒} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๓/๗.

^{๙๓} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๗๖/๕๑.

ใบหญ้าคาที่คนนำมาใช้ห่อปลาเนาก็พลอยเหม็นเน่าส่งกลิ่นคลุ้งตามไปด้วยฉันใด
การคบคนพาลก็ฉันนั้น

ใบไม้ทั้งหลายที่คนนำมาห่อกฤษณา ก็พลอยมีกลิ่นหอมฟุ้งตามไปด้วยฉันใด
การคบบัณฑิตก็ฉันนั้น^{๙๔}

ประเด็นที่น่าสนใจคือ บัณฑิตกับคนพาลคบกันได้หรือไม่ แล้วใครจะมีอิทธิพลต่อ
ใคร เมื่อดูจากพระพุทธพจน์ข้างต้นแล้ว บัณฑิตจะแปดเปื้อนเมื่อคบคนพาลจึงหลีกเลี่ยง ดังนั้น
ขั้นตอนที่ว่า**คบบัณฑิต** ประเด็นจึงน่าสนใจว่า ผู้ที่จะมาคบกับบัณฑิตนั้นจะต้องไม่เป็นคนพาล
แม้จะไม่ใช้บัณฑิต แต่ต้องเป็นคนอ่อนน้อม พร้อมที่จะเรียนรู้ ผู้วิจัยเห็นว่า อย่างต่ำสุดคือ อยู่ใน
ชั้นอนุชปุณฺณที่พร้อมจะเรียนรู้ต่อความเชื่อใหม่ เพราะมิฉะนั้นการคบกันจะไม่เกิดขึ้น ดังนั้น
หลักธรรมที่ประกอบกับการคบบัณฑิตนี้ มีอยู่หลายประการ อาทิ ความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย รับ
ฟังเหตุผลหรือ**สวาจสุตา**^{๙๕} ความเป็นผู้มีศรัทธา มีศีล มีhiri โอตตปปะ เป็นต้น

เมื่อมีศรัทธาและได้คบบัณฑิตแล้ว ขั้นตอนต่อมาคือการประชุมกัน
เนื่องนิตย์เพื่อให้มีความเห็นเสมอกัน

๓. การประชุมกันเนื่องนิตย์เพื่อให้มีความเห็นเสมอกัน (ทวิญญูสัมมัญญตา)

ขั้นตอนนี้เป็นการบรรจบกันระหว่างบัณฑิตที่มีประสบการณ์การก้าวข้ามของบุคคล
และปุณฺณอื่น ๆ ที่มีศรัทธาและต้องการคบบัณฑิต ขั้นตอนนี้จะเป็นขั้นที่นำทั้งสองกลุ่มมา
แลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันและกัน

ขั้นตอนนี้เป็นการสะท้อนถึงการเรียนรู้ และเมื่อมองด้วยกรอบอริยมรรคมีองค์ ๘
จะเป็นขั้น**ทวิญญู** เป็นการทวิญญูให้เสมอกันหรือ**ทวิญญูสัมมัญญตา** เกี่ยวข้องกับปรโตโฆสะคือ
การแลกเปลี่ยน**ความรู้**จากภายนอกและการแนะนำในเรื่องการใช้โยนิโสมนสิการ ทำในใจโดย
แยบคายหรือการรู้จากภายใน คนส่วนใหญ่ที่มาประชุมกันถ้ายังไม่ใช้บัณฑิต จะไม่ชำนาญใน
การใช้โยนิโสมนสิการ ดังนั้นจึงเป็นผู้เรียนรู้ หรือ**สุตะ**ขณะที่บัณฑิตเป็น**พาหุสัจจะ**หรือ**พหุสุต**
คือผู้มีความรู้มากจึงมีหน้าที่ให้คำแนะนำ อย่างไรก็ตาม การเรียนรู้นั้นไม่ใช่การสอนแต่เพียง
อย่างเดียว แต่สามารถอาศัยวิธีการสื่อสารอื่น ๆ ได้ อาทิ การเรียนรู้จากการลงมือทดลองปฏิบัติ
การดูงาน การถกเถียงเหตุผล เป็นต้น ปรโตโฆสะและการเรียนรู้จากบัณฑิตที่เป็นกัลยาณมิตร
จะเป็นการเปิดโลกทัศน์และนำไปสู่การเปลี่ยนทวิญญู เช่น จากทุนนิยมและการแข่งขันสู่การ
พึ่งตนเอง พึ่งพาอาศัยกัน ทำให้กลุ่มที่ประชุมกันมีทวิญญูความเห็นเสมอกันหรือทวิญญูสัมมัญญตา

^{๙๔} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๗๖/๔๓๗.

^{๙๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า

การประชุมกันเนื่องนิตยนี้ ถือเป็นหลักธรรมข้อที่ ๑ ในราชขอปริหานิยธรรม ๗ โดยมีหลักธรรมอื่น ๆ อาทิ พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ^{๙๖} ซึ่งเป็นการแสดงถึงความกลมเกลียวและความมีระเบียบวินัย เป็นต้น

การประชุมกันเนื่องนิตยจึงเป็นเวทีเรียนรู้หลักธรรม ทั้งการทำงานร่วมกันและการเป็นสมาชิกที่ดีในสังคม อาทิ การเรียนรู้ตามหลักสัปปริสธรรม ๗^{๙๗}, ขรรวาสธรรม ๔^{๙๘} เป็นต้น

เมื่อมีการประชุมเพื่อให้มีความเห็นเสมอกัน (ทิกฺขุสามัญญตา) แล้ว ขั้นตอนต่อมาคือ การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม

๔. การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม (ปฏิรูปเทสวาสะ)

เมื่อมีการประชุมกันเป็นประจำและสมาชิกมีทิกฺขุสามัญญตาเห็นเสมอกัน แต่ความเห็นในที่ประชุมอาจแตกต่างกับคนอื่น ๆ ภายนอก สิ่งที่เกิดตามมาคือ การกำหนดขอบเขตพื้นที่ที่เหมาะสมเพื่อให้กลายเป็นภารกิจของกลุ่มที่จัดตั้งขึ้น การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสมมีนัยยะได้อย่างน้อย ๒ นัยยะคือ หนึ่ง เป็นสถานที่จริงทางกายภาพที่มีสภาพแวดล้อมเหมาะสม สอง เป็น "สนาม" ปฏิบัติการหรือขอบเขตในการทำงานหรือการแก้ปัญหาที่พอเหมาะกับการจัดการ

การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสมนี้เป็นข้อที่ ๔ ในมงคล ๓๘ ประการ^{๙๙} และเป็นหลักธรรมข้อแรกในจักร ๔^{๑๐๐} (ธรรมนำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง) ขั้นตอนนี้เป็นการกำหนดขอบเขตพื้นที่ในการทำงานของกลุ่ม โดยอยู่ในพื้นที่ที่เหมาะสม ง่ายต่อการพัฒนาตนเองและกลุ่ม หรือจำกัดขอบเขตของพื้นที่ให้เหลือเฉพาะพื้นที่ที่สามารถจัดการได้ในเบื้องต้นก่อน ดังกรณีประยงค์และกลุ่มได้เริ่มต้นแยกหมู่บ้านในช่วงแรก เพื่อสามารถพัฒนาได้อย่างสะดวกยิ่งขึ้น

เมื่อมีความเห็นเสมอกันภายในกลุ่มแต่ต่างจากภายนอก รวมทั้งอยู่ในขอบเขตพื้นที่ที่เหมาะสมของตนแล้ว ขั้นตอนต่อมาคือ การคิดในเรื่องดีงาม

^{๙๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔/๗๘ และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๑.

^{๙๗} ที.ป. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓ และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๐-๒๑๑.

^{๙๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๔ และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

^{๙๙} ข.ข. (ไทย) ๒๕/๔/๗.

^{๑๐๐} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๑/๕๐. และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๑๔ จักร ๔ ได้แก่ ปฏิรูปเทสวาสะ (อยู่ในถิ่นที่ดี) สัปปริสสัปปะ (สมาคมกับสัตบุรุษ) อิตตสัมมาปณิธิ (ตั้งตนไว้ชอบ) ปุพเพกตปุญญตา (เป็นผู้ได้ทำความดีไว้ก่อนแล้ว).

๕. การคิดในเรื่องดีงาม (กุศลวิตก)

ขั้นตอนนี้เป็นเรื่องของ**สังกัป**ปะหรือความคิด เมื่อมีศรัทธา มีความเห็นตรงกัน กำหนดเวทีการทำงานชัดเจนแล้ว ขั้นตอนนี้คือทิศทางของความคิด

ในลักกัปปุณฺณสูตร^{๑๐๑} พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสตอบคำถามท้าวสักกะจอมเทพที่ถามว่าวิตกมีอะไรเป็นต้นเหตุว่า “วิตกมีแ่งต่างแห่งปัญจสัญญาเป็นต้นเหตุ มีแ่งต่างแห่งปัญจสัญญาเป็นเหตุเกิด มีแ่งต่างแห่งปัญจสัญญาเป็นกำเนิด มีแ่งต่างแห่งปัญจสัญญาเป็นแดนเกิด เมื่อมีแ่งต่างแห่งปัญจสัญญาจึงมีวิตก เมื่อไม่มีแ่งต่างแห่งปัญจสัญญาจึงไม่มีวิตก”^{๑๐๒} ทั้งนี้ปัญจสัญญาคือการคิดปรุงแต่งอารมณ์ต่าง ๆ ด้วยอำนาจตัณหา มานะและทิฏฐิของตน ๆ จึงเกิดแ่งต่าง ๆ หรือมุมมองที่แตกต่างกันทั้ง ๆ ที่คิดเรื่องเดียวกัน

สำหรับในงานนี้ แ่งต่างแห่งปัญจสัญญาคือ ทิฏฐิที่แตกต่างกันระหว่างคนในกลุ่มกับสังคมภายนอก ดังนั้น เมื่อมีนโยบายหรือสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจากภายนอกเข้ามายังกลุ่ม จึงต้องมีการคิดหรือตรึก (วิตก) ขึ้น ทั้งนี้ทิศทางของการคิดเมื่อคนรวมกลุ่มกันอาจเป็นได้ทั้งในทางที่เป็นอกุศลและกุศล ในทางอกุศลหรือ **อกุศลวิตก**^{๑๐๓}ได้แก่ **กามวิตก**หรือความตรึกในทางกามคือ ความนึกคิดในทางแสหาหรือฟุ้งฟันทิดข้องในสิ่งสนองความอยาก **พยาบาทวิตก**หรือความตรึกในทางพยาบาทคือ ความนึกคิดที่ประกอบด้วยความขัดเคืองเฟื่องมอในแ่งร้าย และ**วิหิงสาวิตก**หรือความตรึกในทางเบียดเบียน คือความนึกคิดในทางทำลาย ทำร้ายหรือก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น^{๑๐๔} จะเห็นได้ว่า ลักษณะดังกล่าวอาจปรากฏในการรวมกลุ่มโดยมุ่งไปที่การหาผลประโยชน์ของตนแต่ฝ่ายเดียว การรวมกลุ่มในการวิพากษ์วิจารณ์โจมตีผู้อื่น หรือแม้แต่การรวมกลุ่มและมุ่งความคิดไปสู่การทำร้าย ประท้วงด้วยกำลังหรือก่อความเดือดร้อน

ในทางตรงกันข้าม ความคิดในเรื่องดีงามหรือ**กุศลวิตก**^{๑๐๕}ได้แก่ **เนกขัมมวิตก**หรือความตรึกปลอดจากกามคือ การนึกคิดในทางเสียสละ ไม่ติดในการปรนปรีสนองความอยากของตน **อพยาบาทวิตก**หรือความตรึกปลอดจากพยาบาทคือ ความนึกคิดที่ประกอบด้วยเมตตา ไม่ขัดเคืองหรือเฟื่องมอในแ่งร้าย และ**อวิหิงสาวิตก**หรือความตรึกปลอดจากการเบียดเบียนคือ ความนึกคิดที่ประกอบด้วยกรุณาไม่คิดร้ายหรือมุ่งทำลาย

^{๑๐๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๕๘/๒๕๖-๒๕๗.

^{๑๐๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๕๘/๒๕๖-๒๕๗.

^{๑๐๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๐.

^{๑๐๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**,

หน้า ๘๕.

^{๑๐๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๑.

จะเห็นได้ว่า ลักษณะการรวมกลุ่มและทำงานด้วยความนึกคิดในเรื่องดีงาม จะให้ความสำคัญกับการเสียสละ เมตตาและกรุณาเป็นสำคัญ ปฏิบัติการในการแก้ไขปัญหาจึงทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป อาศัยความร่วมมือ อุดหนุน อดกลั้น เข้าใจความคิดของฝ่ายที่มีความเห็นไม่ตรงกับกลุ่มตน ไม่ใช้การกระทำที่รุนแรงและถือแต่ผลประโยชน์ของตนเป็นที่ตั้ง

เมื่อมีการคิดในเรื่องดีงาม ขั้นตอนต่อมาคือ การพิจารณา

๖ การพิจารณา (วิจารณ์)

การพิจารณาหรือวิจารณ์คือ ความตรง ความพิจารณา ความตามพิจารณา ความเข้าไปพิจารณา^{๑๐๖} ฯลฯ หลักธรรมที่อธิบายเรื่องการพิจารณาอาทิ หลักอภิสันเขตรม^{๑๐๗} หรือธรรมดูจนักฟัง ธรรมเป็นที่อิงหรือพึ่งอาศัย ได้แก่ ของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วเสพ, ของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วอดกลั้น, ของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วเว้นเสีย และของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วบรรเทาเสีย ตัวอย่างที่กลุ่มประยงค์ได้รับแจกถั่วเขียวให้ปลูกในนาข้าวหลังเก็บเกี่ยว เมื่อพิจารณาแล้ว เห็นว่าหากปลูกตามนโยบายนั้นจะก่อให้เกิดความเสียหายเนื่องจากมักมีฝนตกหนักและน้ำท่วมนาสุ่มลึกหลังเก็บเกี่ยว ทำให้เสียเวลาและค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ดังนั้น จึงเว้นการรับนโยบายดังกล่าวมาทำ แม้ว่านโยบายนี้รัฐจะให้เปล่า

การพิจารณานี้ ยังหมายถึงการวิเคราะห์ในสิ่งที่จะปฏิบัติ คือต้องมีความรู้ความเข้าใจเป็นอย่างดีก่อนลงมือทำ ดังที่ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียงได้จัดฝึกอบรมอาชีพรองอาชีพเสริมเพื่อให้มีความรู้ก่อนทำจริงซึ่งจะลดความเสี่ยงในการเกิดความเสียหายในภายหลัง

เมื่อเกิดการพิจารณาแล้ว ขั้นตอนต่อมาคือ การสื่อสารต่อกันด้วยดี

๗ การสื่อสารด้วยดี (สัมมาวาจา)

เมื่อได้คิดและพิจารณาซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มความคิด (สังกัปปะ) เป็นการตรึกและตรองหาทิศทางของตนเอง ขั้นตอนเป็นเรื่องการกระทำ โดยการกระทำแรกคือทางวาจา เป็นการแปลงความคิดสู่การปฏิบัติผ่านการสื่อสาร ขั้นตอนนี้ต้องอาศัยการชี้แจงข้อเท็จจริง เหตุผลและประโยชน์ให้ประจักษ์อย่างดี การสื่อสารเช่นนี้เพื่อให้ทุกฝ่ายเห็นตรงกันก่อนนำไปปฏิบัติต่อไป

หลักธรรมของสัมมาวาจาประกอบด้วย เจตนาเป็นเหตุจุดเว้นจากการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุจุดเว้นจากการพูดส่อเสียด เจตนาเป็นเหตุจุดเว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนาเป็นเหตุจุดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ^{๑๐๘}

เมื่อมีการสื่อสารด้วยดีระหว่างกันแล้ว ขั้นตอนต่อมาคือ การลงมือปฏิบัติ

^{๑๐๖} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๘๕/๔๒.

^{๑๐๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๘๑ และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๓.

^{๑๐๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

๘. ปฏิบัติด้วยดี (ปฏิบัติ)

เป็นหัวใจอีกประการหนึ่งในกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมของประยงค์ รัตนรงค์ และชุมชนไม้เรียง เนื่องจากการปฏิบัติจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ประยงค์กล่าวว่า

ตอนแรก [ความคิด] จะต่างกัน แต่พอเวลาร่วมกันปฏิบัติมันจะเห็นความเป็นจริงที่เกิดขึ้น ทุกฝ่ายยอมรับได้ แต่ถ้าคิดกันอย่างเดียวแล้วปล่อยให้อีกกลุ่มหนึ่งไปปฏิบัติโดยคนที่คิดด้วยไม่ได้ร่วมปฏิบัติมันก็ยังมองแตกต่างกันอยู่...การคิดการพูดการประชุมกัน อย่างเดียว มันไม่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง มันต้องไปสู่การปฏิบัติ การปฏิบัติจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง^{๑๐๙}

ในการปฏิบัติ ประยงค์ย้ำให้เห็นว่า ต้องมีผู้รับผิดชอบ “พอทำแผนแล้วการแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติมันจะต้องมีผู้รับผิดชอบก็จัดตั้งตรงนี้ขึ้นมา [สภาผู้นำชุมชน-ผู้วิจัย] เพื่อต้องการจะให้รับผิดชอบแต่ละเรื่องในการลงสู่การปฏิบัติว่าเรื่องอะไรใครเป็นผู้รับผิดชอบ มีเป็นชุดเล็ก ๆ อยู่ภายในนั้น”^{๑๑๐}

เมื่อมีการปฏิบัติจนเกิดผลสำเร็จขึ้น ความเลื่อมใสจากตัวอย่างที่สำเร็จของคนกลุ่มอื่น ๆ ก็ก็จะเกิดตามมา

๙. ความเลื่อมใสจากตัวอย่าง (ปมาณิก)

กระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมของชุมชนไม้เรียงนั้น สิ่งใหม่ทั้งหลายจะเริ่มจากทำตัวอย่างโดยคนกลุ่มน้อย เมื่อสำเร็จแล้วคนอื่น ๆ จะเลื่อมใสและทำตาม ประยงค์เล่าว่า

คนส่วนใหญ่ในพื้นที่แถวบ้านผมเขาก็บอกว่าพวกคุณทำดูก่อนก็แล้วกันถ้าได้ผลฉันเอาด้วย พวกเราถึงต้องตัดสินใจด้วยคนส่วนน้อยเกือบทุกเรื่อง การตัดสินใจด้วยคนส่วนน้อยเสี่ยงมาก ทั้ง ๆ ที่เรารู้ว่าเสี่ยงแต่เราจำเป็นต้องทำ เพราะถ้าไม่ทำตัวอย่างให้เกิดขึ้น การที่จะทำให้กลุ่มเป้าหมาย ๖๐ กว่า [เปอร์เซ็นต์] มาร่วมมือกับเราได้ ถ้าไม่เห็นตัวอย่างเขาไม่มา เราก็ต้องเริ่มสร้างตัวอย่าง ทำด้วยคนส่วนน้อยแล้วก็ฝ่าฟันอุปสรรคต่าง ๆ เยอะมากเลย ในที่สุดพอเราทำได้ผลออกมาสักเรื่องหนึ่ง เราก็เกิดความภูมิใจ เพราะคนในกลุ่มเป้าหมายที่เราอยากให้เข้ามาเขาพร้อมที่จะเข้ามา แต่การเข้ามาเมื่อเราได้เริ่มก่อนเราก็สามารถสร้างเงื่อนไขได้ ว่าถ้าคุณเข้ามาคุณต้องปฏิบัติอย่างนี้นะ มันทำให้คนที่เข้ามาไม่มาจากการที่เราไปเชิญเชิญเขามา เคียวยเชิญเข้ามา เขาเข้ามาโดยสมัครใจ พอสมัครใจเขาพร้อมที่จะรับเงื่อนไขทุกเรื่องได้ ก็ทำให้การเข้ามานั้นมาร่วมมือกันในการที่จะทำให้เกิดพลังได้มากขึ้น นี่คือผลที่เกิดขึ้นจากที่เราได้ทดลองในการเสี่ยงครั้งแรก

^{๑๐๙} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๑๙ กรกฎาคม ๒๕๕๓.

^{๑๑๐} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๑๗ มกราคม ๒๕๕๒.

เสียงทำในสิ่งที่คนส่วนใหญ่ยังไม่เห็นด้วย แต่เริ่มต้นจากคนส่วนน้อย แต่คนส่วนน้อยที่มากุยกัณฑ์ศึกษากันจนมั่นใจแล้วถึงตัดสินใจลงมือทำ พอทำแล้วเราก็เปิดกว้างไว้ แต่ก่อนเราเคยคิดว่าคนที่เข้ามาที่หลังคือพวกที่ซุบมือเปิบหรือพวกที่เอาเปรียบคนอื่น แต่พอเรามาใช้ความรู้สึกหรือใช้หลักการของพุทธศาสนาที่บอกว่าคนเหมือนดอกบัวสี่เหล่า คนที่เหมือนดอกบัวที่โผล่พ้นน้ำแล้วเท่านั้นถึงต้องแสงอาทิตย์บานได้ แต่คนที่อยู่ใต้น้ำคือดอกบัวที่อยู่ใต้น้ำต้องรอให้เขาโผล่ขึ้นมาก่อน แต่เมื่อเขาโผล่ขึ้นมาแล้วก็อย่าไปปิดกั้นเขา ให้เขาต้องแสงอาทิตย์ได้ด้วย เราตัดสินใจอย่างนี้ถึงยอมรับคนกลุ่มหลังเข้ามาได้... เราตัดสินใจด้วยคุณธรรม โดยที่เราเห็นว่าเราเป็นผู้ที่มองเห็นอะไรล่วงหน้าไปก่อนแล้วตัดสินใจทำเรื่องที่จะป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาขึ้น คนที่เข้ามาด้วยกันครั้งแรกเป็นผู้ที่เปิดหูเปิดตาแล้ว คือเป็นดอกบัวเหนือมาแล้ว^{๑๑๑}

แต่การลงมือปฏิบัตินั้นไม่ใช่จะสำเร็จราบรื่นทุกครั้ง ถึงล้มเหลวก็ต้องแก้ไขให้สำเร็จ ประยงค์เล่าเรื่องนี้ให้ฟังว่า

แต่พอทำตรงนั้นขึ้นมาที่มันล้มเหลวก็มี ไม่ได้สำเร็จอย่างเดียว แต่ล้มเหลวเราก็พยายามที่จะไปแก้ ทำให้ประสบความสำเร็จให้ได้ ไม่ใช่ว่าพอทำแล้วจะสำเร็จราบรื่นได้ทุกอย่าง แต่ถ้าเราปล่อยให้ล้มเหลวโดยไม่แก้ปัญหาก็จะทำให้มันประสบความสำเร็จได้ มันก็ทำให้ภาพที่ออกมาไม่ดี แล้วคนที่จับตามองอยู่หลายฝ่ายก็จะเหยียบซ้ำได้ทันที เราไม่ยอมแพ้สักเรื่อง เมื่อตัดสินใจทำอะไรแล้วต้องทำให้สำเร็จ บางครั้งก็ต้องใช้เวลาพอสมควรเหมือนกัน^{๑๑๒}

หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการเห็นตัวอย่างแล้วเกิดความเลื่อมใสใคร่ทำตามนั้น (ตามที่ได้กล่าวในปฏิบัติการทำตัวอย่างในหัวข้อ ๔.๒) ปรากฏในหลักธรรมเรื่อง **ประมาณ หรือปมาณิก ๔^{๑๑๓}** ได้แก่ **รูปประมาณ, โฆษประมาณ, ลูษประมาณ และธรรมประมาณ** คือ บุคคลถือเอาคุณสมบัติเหล่านี้เป็นเครื่องวัดการเกิดความเลื่อมใส คนส่วนใหญ่เมื่อเห็นรูป ยินเสียง ฯลฯ จากตัวอย่างที่ทำให้เห็น ให้ได้ยิน จะเกิดความเลื่อมใสและให้ความร่วมมือมากขึ้น ขั้นนี้เป็นขั้นลงมือปฏิบัติหรือกัมมันตะ

^{๑๑๑} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๑๙ กรกฎาคม ๒๕๕๓.

^{๑๑๒} อ้างแล้ว.

^{๑๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๒๒-๑๒๓ ตีพิมพ์โดยใน องค์.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๕/๑๐๘-๑๐๙ และอภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๗๑-๑๗๒/๒๐๔-๒๐๕.

เมื่อคนมีความเลื่อมใสจากตัวอย่างและเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้นแล้ว ขั้นตอนต่อไปคือการไม่สันโดษในการทำกุศลกรรมหรือสิ่งดี ๆ ให้เกิดมากขึ้น

๑๐. การเป็นผู้มากด้วยความไม่สันโดษในการทำกุศลกรรม (อสนตฺตญฺฐิพฺพโล)

ประยงค์และชุมชนไม่เรียงมีการขับเคลื่อนกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมอย่างต่อเนื่อง เริ่มจากแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจอาชีวเป็นหลักคือ ยางพารา เมื่อแก้ไขได้ถึงขีดจำกัดหนึ่ง จึงหันไปส่งเสริมอาชีพรอง อาชีพเสริม รวมทั้งแก้ไขข้อจำกัดในกฎเกณฑ์ที่กดทับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของธุรกิจยางในระดับประเทศและระดับโลก ต่อมาได้เข้ามามีส่วนร่วมกับฐานอาชีพอื่น ๆ อาทิ ไม้ผล ทำนาและประมง จนจัดตั้งเครือข่ายขึ้นมาขึ้น ฯลฯ ความไม่ยินดีในการทำกุศลกรรมนี้ ถือเป็นคุณสมบัติหนึ่งในการทำให้ชุมชนมีชีวิตชีวาเติบโตอย่างต่อเนื่อง

หลักธรรมในเรื่อง อสนตฺตญฺฐิพฺพโล หรือการเป็นผู้มากด้วยความไม่สันโดษในการทำกุศลกรรมนี้ เป็นหลักธรรมประการหนึ่งใน เวปุลลธรรม ๖^{๑๑๔} ซึ่งเป็นธรรมเพื่อการบรรลุความเป็นใหญ่ปรากฏในมหัตตสูตร^{๑๑๕}

เมื่อมีความไม่สันโดษในการทำกุศลกรรมหรือสิ่งดี ๆ ให้มากขึ้นแล้ว ขั้นตอนต่อมาคือ การแบ่งปันผลลัพธ์ที่ได้ให้เท่าเทียมกัน

๑๑. การแบ่งปัน (สาธารณโภคิตา)

ในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น ทางชุมชนไม่เรียงและเครือข่ายได้จัดสรรให้กับสมาชิกอย่างเต็มที่ อาทิ โรงงานแป่งขนมจีนในช่วงที่เศรษฐกิจประเทศตกต่ำสามารถปันผลได้ร้อยละ ๒๒ และรักษามาตรฐานร้อยละ ๒๐ ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

เมื่อได้เกิดความไม่สันโดษในการทำกุศลกรรมแล้ว ในขั้นนี้จะเป็นขั้นอาชีวะ จะเป็นการประกอบกิจการซึ่งผลที่ได้จะนำมาแบ่งปันกัน สาธารณโภคิตาเป็นหลักข้อหนึ่งในสารณียธรรม ๖ นอกจากนี้ ในขั้นตอนนี้ยังครอบคลุมถึงเรื่องความเอาใจใส่ช่วยขวนขวายในกิจใหญ่ย่อยทุกอย่างของเพื่อนร่วมหมู่คณะหรือกิจกรรมเยสุ ทกฺขตาในนาถกรรมธรรม ๑๐, การประพฤติประโยชน์ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการหรืออัตถจริยาในสังคหัตถุ ๔

การแบ่งปันกันอย่างเท่าเทียมกัน จะช่วยให้คนในกลุ่มยังให้ความสนใจและเอาใจใส่ในการร่วมกิจกรรมของชุมชนมากขึ้น เป็นการสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน รวมทั้งสร้างความร่วมมือร่วมใจและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน

เมื่อมีการแบ่งปันอย่างเท่าเทียมกัน ขั้นตอนต่อมาคือ ความเพียรพยายาม

^{๑๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๙๘-๑๙๙.

^{๑๑๕} อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๘๐/๖๐๓-๖๐๔.

๑๒. ความเพียร (วิริยารัมภะ)

หัวใจอีกประการหนึ่งของประยงค์และชุมชนไม่เรียงคือ ความเพียร แม้จะต้องพบกับอุปสรรคมากมายและนานแค่ไหน แต่ด้วยความเพียรที่ไม่ย่อท้อต่อการแก้ปัญหา ทำให้สามารถฝ่าฟันอุปสรรคไปได้ ตัวอย่างที่ประยงค์ได้เล่าให้ฟังมีดังนี้

เรื่องปัญหาเรื่องอุปสรรคต่างๆ ในการดำเนินการของเรามีอะไรบ้าง ที่จริงในสมัยแรกๆ มีเยอะมาก แต่มาถึงช่วงนี้ที่หลายคนเห็นคือผ่านไปหมดแล้ว ไม่มีอะไรที่เดือดร้อนลำบากเหมือนแต่ก่อนแล้ว ช่วงแรกๆ ที่มันมีปัญหาคือความไม่เข้าใจ ความไม่เข้าใจเพราะเรื่องที่ผมเริ่มต้นคิดแล้วทดลองทำมันเป็นเรื่องใหม่ที่ไม่มีตัวอย่างที่ไหน แล้วคนก็สงสัยว่าผมทำอะไร แม้แต่หน่วยงานราชการก็ยังสงสัยว่าผมทำอะไร...ปัญหาส่วนตัวบางเรื่องที่เราดำเนินชีวิต มันไม่ได้อยู่ที่เราคนเดียว มันต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องสังคม เรื่องส่วนรวมด้วย เราก็พยายามที่จะทำเรื่องส่วนตัวที่สามารถทำได้ แต่เรื่องที่เกิดความสามารถของเราที่จะต้องร่วมมือกันก็มีการสร้างความร่วมมือตรงนี้ขึ้นมาได้บางส่วน แต่บางส่วนเราก็คิดว่ามันหนักเกินไป ไม่ทำก็ได้ ปล่อยมันไปก่อน ก็ตัดสินใจด้วยวิธีนั้น แต่เรื่องการท้อแท้ไม่มีการท้อแท้เลย เพราะผมตั้งเป้าไว้ว่าปัญหาทุกอย่างมีทางแก้ทั้งหมด ผมคิดเอาเองนะว่าปัญหาทุกอย่างมีทางแก้ทุกปัญหา แต่บางเรื่องต้องใช้เวลา บางเรื่องเราต้องเลือกวิธีแก้หลาย ๆ วิธี ถ้าวิธีที่หนึ่งไม่สำเร็จเราก็หาวิธีที่สองที่สามเรื่อยไป นั่นคือความตั้งใจของผม เรื่องที่จะเลิก ว่าเราหยุด ไม่ทำ ไม่แก้ ถ้าเป็นเรื่องที่จำเป็นเราเลิกไม่ได้ นั่นคือความตั้งใจในเบื้องต้นที่จะทำเรื่องของตัวเอง แต่พอมาทำเรื่องส่วนรวมหลังจากที่ผมประสบความสำเร็จในเป้าหมายในชีวิตผมแล้ว มาทำเรื่องส่วนรวมตรงนี้ต้องใช้ความสามารถสูงมาก ที่เราจะทำให้คนอื่นเห็นด้วยกับเรา เราไม่ได้คิดว่าคนที่เราจะไปทำด้วยเขาไม่มีไม่เข้าท่า แต่ผมหันมาหาตัวเอง อะไรที่ผมทำไม่สำเร็จก็คิดว่าความสามารถของเรายังไม่ถึง ผมก็มาพัฒนาความสามารถของตัวเอง ทำเรื่องที่ไม่สำเร็จให้สำเร็จได้นั้นคือการแก้ของผมที่มันง่ายนิดเดียว การที่เราไปแก้ที่คนอื่นยากมาก แต่การที่มาแก้ที่ตัวเราง่ายนิดเดียวเลย แล้วก็สามารถใช้ประโยชน์ได้ทันทีเลย^{๑๑๖}

ในขั้นนี้ เป็นการใช้ความเพียรละเหตุของปัญหา พัฒนากลุ่มของตนทั้งในเชิงปริมาณและในเชิงความต่อเนื่อง จนกระทั่งเกิดการผุดบังเกิดทางสังคมขึ้น ความเพียรยังปรากฏในหลักธรรมอื่น ๆ อาทิ วิริยะในอินทรีย์ ๕, พละ ๕, อิทธิบาท ๔, โยคพหุโลหรือเป็นผู้มากด้วยความเพียรประกอบการและอุตุตริยญ ปตาเรติคือเพียรพยายามทำกิจบัดนี้ให้ลุล่วง ธรรมทั้ง

^{๑๑๖} สัมภาษณ์ ประยงค์ รณรงค์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๕ ช่วงที่ ๑.

สองนี้อยู่ในเวปุลลธรรม ๖, ปธาน ๔^{๑๑๗} คือความเพียร ๔ ประการได้แก่ สังวรปธานคือเพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น ปหานปธานคือเพียรละหรือเพียรกำจัด, ภาวนาปธานคือเพียรเจริญและอนุรักษนาปธานคือเพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบุลย์

เมื่อมีความเพียรอย่างต่อเนื่องแล้ว สิ่งที่ต้องทำประกอบกัน การรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลง และรู้จักในสถานการณ์ (สติ สัมปชัญญะ)

๑๓. การรู้เท่าทัน การรู้จัก (สติ สัมปชัญญะ)

การรู้เท่าทันสถานการณ์หรือสติ การรู้จักตนเอง ชุมชนและโลก รวมทั้งการรู้จักหรือสัมปชัญญะ รู้จริงทั้งเหตุทั้งผล เป็นสิ่งที่ชุมชนไม่เรียงถือเป็นหลักการสำคัญที่คอยปลูกฝังให้คนที่มาอบรมได้เรียนรู้ ขจร ทิพาพงศ์ ผู้บริหารศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียงได้เล่าให้ฟังถึงสิ่งที่ฝึกอบรมในศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียง ว่า

ส่วนที่หนึ่งก็เน้นเรื่องแนวคิด แล้วก็หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นส่วนใหญ่เลย เรื่องกระบวนการเรียนรู้ คือเรื่องปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงแล้วก็เรื่องกระบวนการเรียนรู้เป็นหลักเลย ที่เราเน้นส่วนนี้ใช้ในการฝึกคือส่วนที่หนึ่งให้คนได้รู้จักตัวเอง อันนี้เป็นเรื่องสำคัญเลย คือที่ผ่านมาไม่ได้รู้จักตัวเอง เหมือนกับว่าค้นหาศักยภาพของตัวเองไม่เจอ ที่นี้เราก็มารูปร่างแบบแนวคิดที่คิดยังไงให้เขาสามารถค้นหาศักยภาพของเขาให้เจอ พอเขาสามารถที่จะรู้ถึงศักยภาพของเขา เขาจะไปวางแผนชีวิตเขาถูก ที่ผ่านมาคือไปตามกระแสหมด พอใครบอกว่าทำอย่างนั้นดีก็ทำ ทั้งๆ ที่ตัวเองยังไม่มีความรู้ไม่มีความสามารถ ที่นี้เราต้องการให้เขามีความสามารถก่อน ให้รู้ถึงจะไปทำ แล้วก็ให้ทำสิ่งที่เขารู้แล้ว ไม่ต้องไปทำสิ่งที่เขาสงสัยว่า เขาใจว่า ไม่ต้อง ที่นี้เราจะใช้รูปแบบการปรับแนวคิดค้นหาศักยภาพของเขาให้เจอแล้วเขาสามารถกำหนดทิศทางของเขาได้ บนฐานทรัพยากร บนฐานภูมิปัญญาของเขา เหมือนกิจกรรมนี้เป็นแค่ตัวอย่าง การทำของใช้ การเลี้ยงปลา การเลี้ยงกบ อันนี้เป็นกรณีตัวอย่างให้เขาเห็นว่าถ้าคุณมีที่ดินน้อยๆ ถ้าคุณต้องการจะกินปลาคุณก็สามารถเลี้ยงได้ ถ้าของใช้ทำแบบนี้เนะ มันก็ใช้ได้เหมือนกับที่คุณซื้อจากท้องตลาด เราจะใช้ตรงนี้เป็นตัวให้เขาสามารถมองเห็น พอเขามองเห็นก็บอกว่าคุณไม่ต้องทำเหมือนกับที่ผมว่าทั้งหมด แต่ว่าคุณต้องไปดูว่าคุณเหมาะจะทำเรื่องอะไร^{๑๑๘}

การรู้เท่าทันและรู้จักเช่นนี้ เป็นการรู้จักตนเองและมีความรู้จริงในสิ่งที่ทำ ไม่หลงตามกระแสหรือคนอื่น ๆ เป็นการรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงและรู้จักในสถานการณ์ที่เกิดขึ้น.

เมื่อรู้เท่าทันและรู้จักแล้ว ความอยู่เย็นเป็นสุขจึงเป็นขั้นตอนที่เกิดตามมา

^{๑๑๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๐/๒๕๓-๒๕๕.

^{๑๑๘} สัมภาษณ์ ขจรทิพาพงศ์, ๒๔ กันยายน ๒๕๕๓.

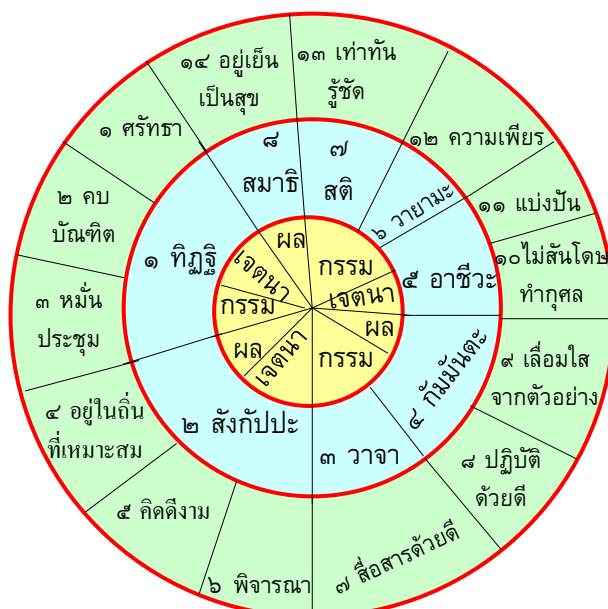
๑๔. อยู่เย็นเป็นสุข (สมาธิ)

หัวข้อนี้ถือเป็นผลที่เกิดจากขั้นตอนต่าง ๆ ก่อนหน้านี้ เปรียบได้กับความสงบเย็นจากผลของสมาธิในระดับบุคคล **ความอยู่เย็นเป็นสุข**ทางสังคมเชื่อมโยงกับ**ความอยู่ดีกินดี**ทางเศรษฐกิจ และ**ความอยู่รอดปลอดภัย**ทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วย^{๑๑๙}

ในมหานิทานสูตร สภาพสังคมที่มีปัญหา คือ “บาปอกุศลธรรมเป็นอนเก เกิดจากถือท่อนไม้ ถือศัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การพุดขึ้นเสียง มึง มึง การพุดส่อเสียด การพุดเท็จ”^{๑๒๐} ดังนั้น สังคมที่อยู่เย็นเป็นสุข จึงควรมีสภาพตรงข้ามกับข้อความข้างต้น อาทิ ความสามัคคี เมตตากรุณากัน มีศีลและความเห็นเสมอกัน แบ่งปันเกื้อกูลกัน รวมทั้งมีสัมมาวาจาระหว่างกัน ตามหลักธรรมเช่น สังคหวัตถุ ๔ และสารณียธรรม ๖ เป็นต้น

การผุดบังเกิดแห่งสังคมดีนั้นรู้ คือการทำซ้ำกระบวนการอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ศรัทธาจนถึงความเพียร การรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง การรู้จักในสถานการณ์ และการอยู่เย็นเป็นสุข จนกลายเป็นวัฒนธรรมของชุมชน เป็นบรรทัดฐานและเป็นเป้าหมายของสังคมในที่สุด.

เมื่อนำกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมมาเทียบเคียงกับมรรคมรรค ๘ จะพบความสอดคล้องตามภาพที่ ๔.๓ อย่างไรก็ตามการเทียบเคียงนี้ไม่ได้มุ่งจะเปรียบเทียบ เนื่องจากอริยมรรคมรรค ๘ เป็นองค์ธรรมระดับโลกุตตรธรรม ขณะที่กระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมเป็นระดับโลกียธรรม การเทียบเคียงจึงมีขึ้นเพื่อให้เห็นแนวคิดมากกว่าเปรียบเทียบในเชิงคุณค่า

ภาพที่ ๔.๓ แสดงกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมกับมรรคมรรค ๘

^{๑๑๙} ประยงค์ รัตนรงค์, *คุณค่าแห่งชีวิตที่ลิขิตเอง*, ต้นฉบับลายมืออัตชีวประวัติ, (อัตสำเนา).

^{๑๒๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๐๓/๖๑.

ก) ทัศนคติ กับ ศรัทธา การคบพันทิตและการหมั่นประชุม ขั้นตอนนี้เป็นขั้นของการทำทฤษฎีหรือความเห็นให้เสมอกันและเป็นทฤษฎีที่ชอบหรือสัมมาทฤษฎี กล่าวคือ ความเห็นในการมีเหตุ มีผล และการทำเหตุและผลสอดคล้องกัน (เหตุกทฤษฎี อัตถิกทฤษฎีและกิริยทฤษฎี) ตามที่ได้เสนอในหัวข้อ ๔.๑ ทั้งนี้ ศรัทธาและการคบพันทิตถือเป็นเจตนาหรือความตั้งใจ โดยมีการประชุมอย่างเนืองนิตย์เป็นการกระทำ

ข) สังกัปปะ กับ การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม การคิดดีงามและการพิจารณา ทั้งสามขั้นนี้จัดอยู่ในกลุ่มสังกัปปะคือความคิด เป็นขั้นตอนที่จำกัดปัญหา เรียนรู้และคิดแนวทางแผนงานที่สอดคล้องกับการพึ่งตนเอง เมตตาและกรุณา ไม่ใช้ความรุนแรง เป็นต้น ทั้งนี้ การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสมหรือการกำหนดขอบเขตปัญหาถือว่าเป็นผลจากทฤษฎีความเห็น ส่วนการคิดดีงามและการพิจารณาเป็นเจตนา

ค) สัมมาวาจา กับ การสื่อสารด้วยดี ขั้นตอนนี้จัดอยู่ในกลุ่มสัมมาวาจาหรือการเจรจาในมรรคมืองค์ ๘ เป็นขั้นตอนที่เน้นการสื่อสารระหว่างคนในชุมชนเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกันในอนาคตจะเป็นประโยชน์ต่อการสร้างความร่วมมือในการปฏิบัติตามแผนงานโครงการ ทั้งนี้การสื่อสารด้วยดีถือเป็นกรรมหรือการกระทำ

ง) กัมมันตะ กับ การปฏิบัติด้วยดีและความเลื่อมใสจากตัวอย่าง ขั้นตอนทั้งสองนี้จัดอยู่ในกลุ่มกัมมันตะคือการกระทำ ในมรรคมืองค์ ๘ เป็นขั้นตอนที่เน้นการลงมือปฏิบัติ โดยที่การปฏิบัติด้วยดีถือเป็นกรรมหรือการกระทำ ส่วนการเลื่อมใสจากตัวอย่างถือเป็นผลของการที่คนส่วนใหญ่ที่อยู่นอกกลุ่มได้เห็นตัวอย่างการปฏิบัติแล้วเกิดความเลื่อมใส

จ) อาชีวะ กับ การไม่สันโดษในการทำกุศลกรรม และการแบ่งปัน ขั้นตอนทั้งสองนี้ จัดเข้าอยู่ในเรื่องการเลี้ยงชีพหรือการดำเนินชีวิตโดยอยู่บนหลักการบำเพ็ญกุศลกรรมให้มากและแบ่งปันช่วยเหลือผู้อื่น ทั้งนี้ การไม่สันโดษในการทำกุศลกรรมเป็นเจตนาความตั้งใจ และการแบ่งปันเป็นกรรมหรือการกระทำ

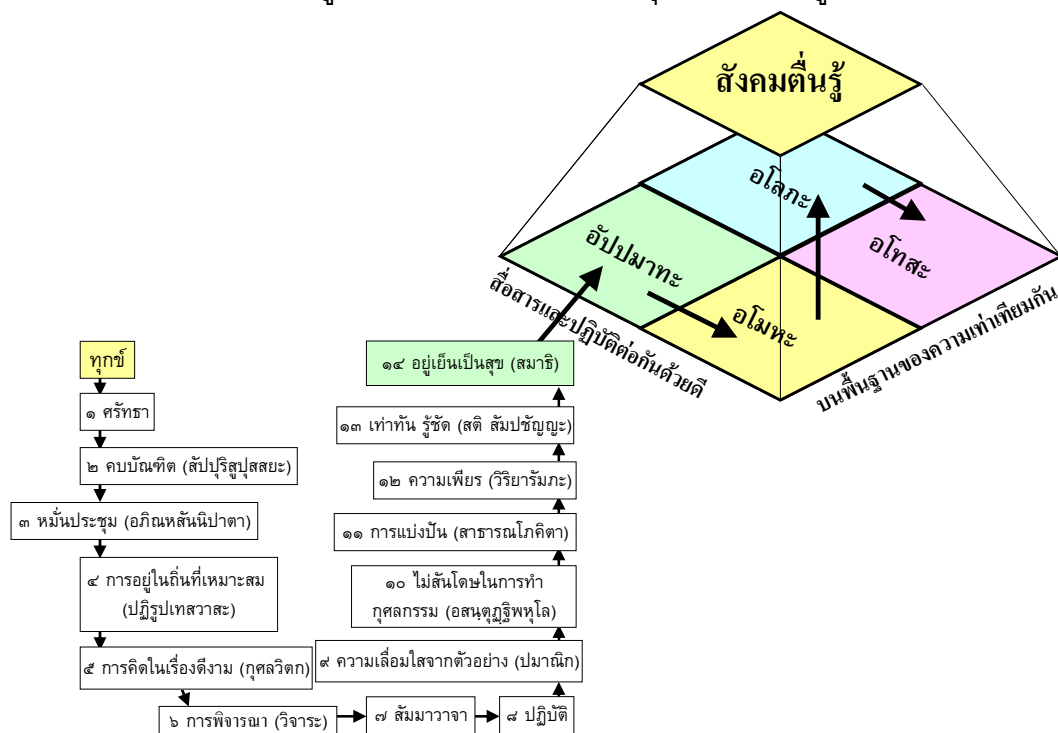
ฉ) วายะมะ กับ ความเพียร ขั้นตอนนี้เป็นเรื่องความเพียรในการจัดการต้นเหตุของปัญหาและสร้างเหตุของความเจริญ เป็นขั้นตอนที่สำคัญมากขั้นตอนหนึ่งในกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคม ทั้งนี้ ความเพียรจัดเข้าในกลุ่มกรรมหรือการกระทำ

ช) สติ กับ การเท่าทันและการรู้ชัด ทั้งสองขั้นตอนนี้จัดเข้าอยู่ในกลุ่ม สติ ของมรรคมืองค์ ๘ การเท่าทันและการรู้ชัดจัดอยู่ในกลุ่มกรรมหรือการกระทำ ถือเป็นอีกสองขั้นตอนที่มีความสำคัญมากในกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคม

ซ) สมาธิ กับ การอยู่เย็นเป็นสุข ขั้นตอนนี้จัดเข้าอยู่ในกลุ่ม สมาธิ ของมรรคมืองค์ ๘ และการอยู่เย็นเป็นสุขถือเป็นผลของการกระทำที่สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในกลุ่มหรือชุมชน

๔.๓.๓ แบบจำลองการผุดบังเกิดทางสังคมกับสังคมตื่นรู้

การผุดบังเกิดทางสังคมเป็นปฏิสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องยาวนานของกระบวนการตั้งแต่ศรัทธาจนถึงความเพียร สติ สัมปชัญญะและการอยู่เย็นเป็นสุข เมื่อปฏิสัมพันธ์นี้ดำเนินอย่างเพียงพอแล้ว สังคมตื่นรู้จะอาศัยองค์ธรรมเหล่านั้นผุดบังเกิดขึ้น (ดูภาพที่ ๔.๔ ประกอบ)

ภาพที่ ๔.๔ แสดงแบบจำลองการผุดบังเกิดทางสังคมกับสังคมตื่นรู้

ในภาพนี้ แสดงถึงกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมซึ่งเมื่อได้ดำเนินตามขั้นตอนจนถึงขั้นของความเพียร สติ สัมปชัญญะและการอยู่เย็นเป็นสุขอย่างต่อเนื่องแล้ว การกระทำดังกล่าวจะเปลี่ยนไปสู่นิสัยหรือความเคยชินของคนส่วนมาก จนกลายเป็นแบบอย่างการกระทำทางสังคมที่มากำหนดปฏิสัมพันธ์ของคนในสังคมหรือเรียกว่ากลายเป็นสถาบัน (institutionalization) ดังนั้น ระบบวัฒนธรรมที่มีอุปมาปะมาทคือความไม่ประมาทหรือสติกำกับจะอาศัยองค์ธรรมดังกล่าวที่ถึงพร้อมแล้วนั้นผุดบังเกิดขึ้นจนเป็นแบบแผนคุณค่าของสังคม ในขั้นนี้จะเป็นขั้นของสติ คือการรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนและมีแบบแผนคุณค่าในการกระทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยความระมัดระวัง ด้วยการพิจารณารู้ชัดในสิ่งนั้น ๆ ตัวอย่างในชุมชนไม่เรียงที่เกิดคุณสมบัตินี้ได้แก่ การเกิดศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียงเป็นแหล่งเรียนรู้ การรู้จักตนเอง รู้จักชุมชนและรู้จักโลก รวมทั้งกระบวนการเรียนรู้จัดทำแผนแม่บทชุมชนซึ่งเป็นการกำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชนตนเอง

เมื่อมีแบบแผนอุปมาปะมาทในระบบวัฒนธรรมเกิดขึ้น บรรทัดฐานของชุมชนทางสังคมที่มีอโหมะหรือปัญญากำกับจะอาศัยแบบแผนอุปมาปะมาทในระบบวัฒนธรรมผุดบังเกิดขึ้น

บรรทัดฐานของชุมชนทางสังคมที่มีปัญญากำกับนี้คือ การยึดถือความจริง หรือ ธรรม ความมีเหตุมีผลและการมองสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง การมีกลไกของกฎเกณฑ์ที่มี ความเป็นธรรม ไม่สร้างความเหลื่อมล้ำหรือปัญหาในสังคม ตัวอย่างในชุมชนไม้เรียง ได้แก่ การ เกิดสภาผู้นำชุมชนไม้เรียงเป็นกลไกในการจัดการและวางบรรทัดฐานใหม่ร่วมกัน เป็นกลไกใน การแสวงหาและสื่อสารความจริงในชุมชน พิจารณานโยบายและโครงการต่าง ๆ จากภายนอกที่ เข้ามายังชุมชนเพื่อดูว่านโยบายและโครงการเหล่านั้นช่วยแก้ปัญหา ช่วยป้องกันปัญหาหรือ ช่วยในการพัฒนาสิ่งดี ๆ ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นได้หรือไม่ ก่อนจะตัดสินใจรับหรือไม่รับเรื่อง นั้น ๆ นอกจากนี้ ในปัจจุบันชุมชนไม้เรียงยังรื้อฟื้นคณะกรรมการหมู่บ้านขึ้นใหม่เพื่อให้เป็น กลไกที่สามารถจัดการลงในระดับหมู่บ้านได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลยิ่งขึ้น

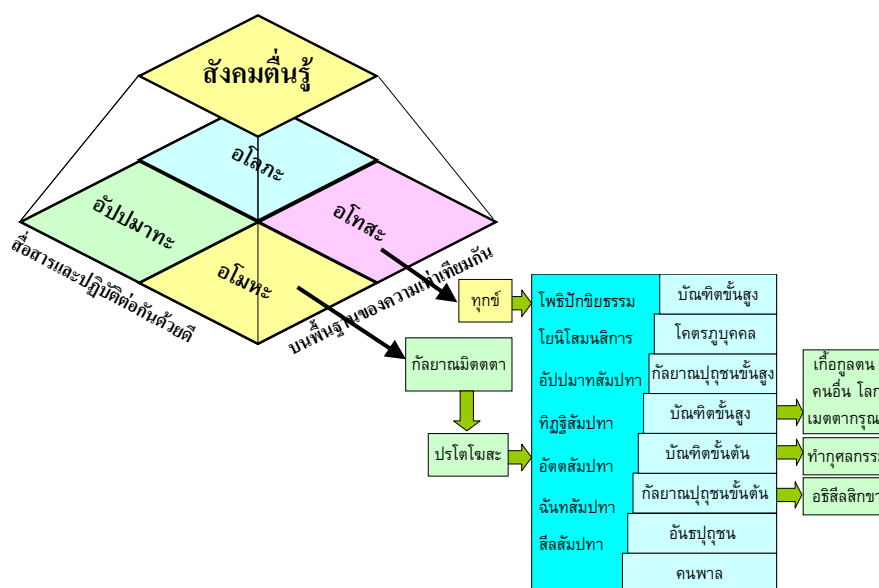
เมื่อมีปัญญากำกับบรรทัดฐานของชุมชนทางสังคมแล้ว ระบบเศรษฐกิจที่มีมือโลหะ หรือทวน จาคะหรือการแบ่งปันนั้น จะอาศัยปัญญาผูกมัดบังเกิดขึ้น ระบบเศรษฐกิจที่มีมือโลหะ กำกับนี้จะเป็นการใช้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอย่างมีสติและเหตุผล รวมทั้งคำนึงถึงการ เสียสละตนเองและการแบ่งปันยังทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องทั้งในปัจจุบันและอนาคต ตัวอย่าง เครือข่ายยมนาและวิสาหกิจชุมชนถือเป็นตัวอย่างการช่วยเหลือและแบ่งปันระหว่างกัน

เมื่อระบบเศรษฐกิจมือโลหะกำกับแล้ว ระบบการเมืองที่มีมือโทสะหรือเมตตา กรุณา กำกับจะเกิดตามมา ระบบการเมืองที่มีมือโทสะกำกับนี้จะเป็ระบบการเมืองการปกครองที่เกื้อกูล และเอื้ออาทรต่อคนที่เสียเปรียบทางสังคมด้วยความเป็นธรรม ลดความรุนแรงเชิงโครงสร้างและ ความไม่เป็นธรรมในสังคม ตัวอย่างในเรื่องนี้ได้แก่ การเคลื่อนไหวแผนแม่บททางพาราฉบับ ประชาชน จนสามารถเปลี่ยนแปลงโครงสร้างธุรกิจการค้าภายในประเทศที่ไม่เป็นธรรมได้สำเร็จ

เมื่อระบบการเมืองมือโทสะกำกับแล้ว ระบบสังคมที่รับรู้ที่มีสันติสุขจะอาศัยระบบ วัฒนธรรมที่มีอุปมาปะทะ ชุมชนทางสังคมที่มีมือโมหะ ระบบเศรษฐกิจที่มีมือโลหะ และระบบ การเมืองที่มีมือโทสะร่วมกันผูกมัดบังเกิดขึ้น

๔.๓.๔ แบบจำลองสังคมที่รับรู้กับการก้าวข้ามของบุคคล

การผูกมัดบังเกิดสังคมที่รับรู้จะยั่งยืนได้หรือไม่ อยู่ที่การผูกมัดบังเกิดดังกล่าวสามารถ ยกระดับการผูกมัดบังเกิดเป็นการผูกมัดบังเกิดที่มีวิวัฒนาการได้หรือไม่ การมีวิวัฒนาการในทาง สังคมได้แก่ ความสามารถในการสร้างกระบวนการผลิตซ้ำทางสังคม สำหรับในกระบวนการ ผูกมัดบังเกิดทางสังคมนั้น กระบวนการผลิตซ้ำทางสังคมจะดำเนินการผ่านเหตุปัจจัยลงเบื้องล่าง (Downward causation) ทั้งนี้คุณสมบัติระดับสูงซึ่งได้แก่คุณสมบัติของสังคมที่รับรู้จะเป็นเหตุ ปัจจัยลงเบื้องล่างไปกำหนดคุณสมบัติขององค์ประกอบระดับล่างซึ่งได้แก่สมาชิกในสังคมใน ช่วงเวลาถัดไป สมาชิกดังกล่าวตั้งแต่เด็กจะได้รับการกล่อมเกลาทางสังคมให้เริ่มตั้งแต่การมีศีล การละอกุศลกรรม การทำกุศลกรรม เป็นต้น (ดูภาพที่ ๔.๕ ประกอบ)

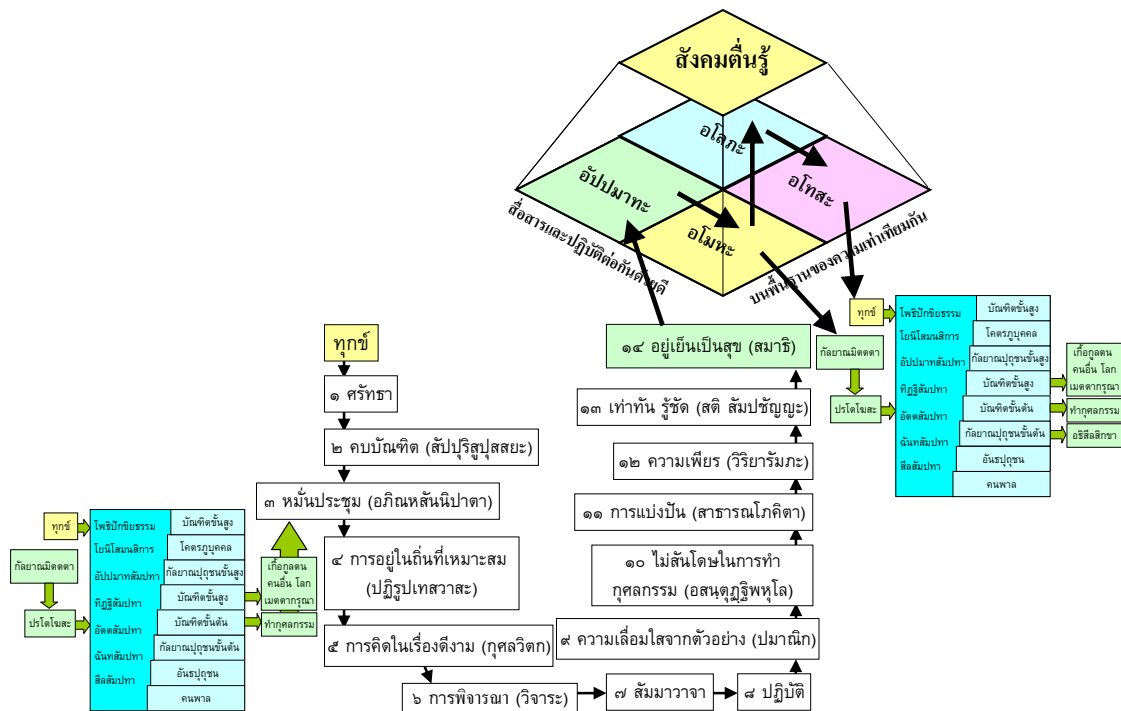
ภาพที่ ๔.๕ แสดงแบบจำลองสังคมตื่นรู้กับการก้าวข้ามของบุคคล

ในภาพนี้ คุณสมบัติของสังคมตื่นรู้โดยเฉพาะโอโมะหรือปัญญาจากบรรทัดฐานของชุมชนทางสังคม และโอโทะจากระบบการเมือง จะเป็นตัวกำหนดไปยังสมาชิกในสังคมผ่านทางกลายณมิตรและทุกข์ที่สมาชิกในสังคมได้รับ การกำหนดนี้จะมีอิทธิพลมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับปัจจัยอื่น ๆ ด้วย อาทิ โยนิโสมนสิการในตัวบุคคล หรือปรโตโฆสะจากแหล่งอื่น ๆ เป็นต้น

เมื่อมีการกำหนดจากคุณสมบัติของ “สังคมตื่นรู้” ที่ผุดบังเกิดขึ้น การก้าวข้ามของบุคคลครั้งใหม่จะอาศัยการกำหนดนี้ รวมทั้งอาศัยปัจจัยอื่น ๆ ปรากฏเป็นการก้าวข้ามครั้งใหม่ และการก้าวข้ามครั้งใหม่นี้จะนำไปสู่วิวัฒนาการหรือการผุดบังเกิดทางสังคมในรอบใหม่ต่อไป

๔.๓.๕ การบูรณาการแบบจำลอง : สังคมตื่นรู้ Model

เมื่อนำแบบจำลองทั้ง ๓ แบบข้างต้น มาแสดงรวมกันจะทำให้เห็นภาพกระบวนการที่ครบวงจรและต่อเนื่องตั้งแต่ การก้าวข้ามของบุคคลและการผุดบังเกิดทางสังคมซึ่งเป็นกระบวนการนวัตกรรมทางวัฒนธรรม (cultural innovation) เป็นการเปลี่ยนแปลงสังคมจากจุดเริ่มต้นคือตัวบุคคล จนมาถึงการที่สังคมตื่นรู้ซึ่งผุดบังเกิดขึ้นใหม่นั้นมีผลต่อการก้าวข้ามของบุคคลในระยะเวลาต่อไป ถือเป็นกระบวนการผลิตซ้ำทางสังคม (social reproduction) เป็นความต่อเนื่องกลมเกลียวของสังคม กระบวนการทั้งการเปลี่ยนแปลงและความต่อเนื่องนี้สามารถแสดงเป็นแบบจำลองกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จากการก้าวข้ามของบุคคล หรือ “สังคมตื่นรู้ Model” ดังภาพที่ ๔.๖ นี้

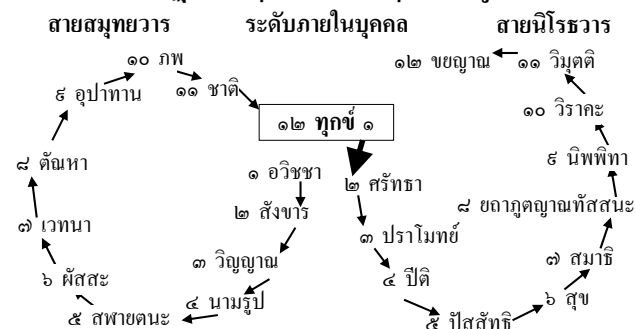

ภาพที่ ๔.๖ แสดงสังคตันธ์ Model

สำหรับในหัวข้อต่อไปนี้จะเป็นการประมวลภาพแบบจำลองทั้งหมดตั้งแต่ปัจจุสมุปบาทสายสมุทยวารและสายนิโรธวารในระดับบุคคล รวมทั้งที่ขยายขึ้นเป็นระดับสังคม ทั้งนี้เพื่อให้เห็นภาพรวมทั้งหมดของกระบวนการที่เกิดขึ้นในสังคต

จากบทที่ ๒ ผู้วิจัยได้แสดงภาพที่สรุปจากอุปนิสสูตร^{๑๒๑} เป็นปัจจุสมุปบาทที่แสดงสายสมุทยวารคือสายเกิดทุกข์และสายนิโรธวารคือสายพ้นทุกข์ โดยทั้งสองสายนี้เป็นทุกข์และการพ้นทุกข์ในระดับภายในบุคคลดังภาพที่นำมาแสดงให้เห็นอีกครั้ง (ดูภาพที่ ๔.๗ ประกอบ)

ปัจจุสมุปบาทในอุปนิสสูตร

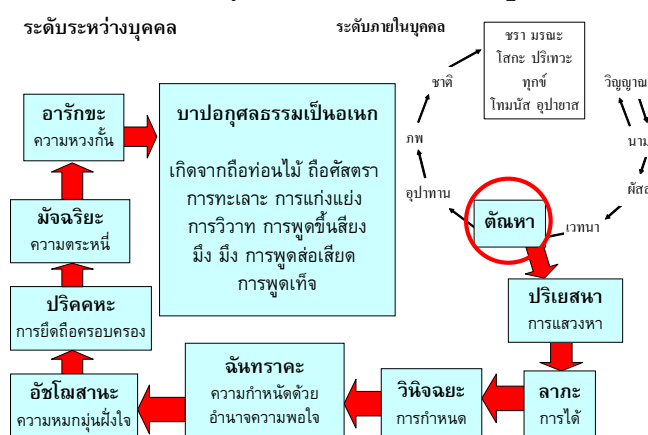

ภาพที่ ๔.๗ แสดงปัจจุสมุปบาทระดับบุคคลจากอุปนิสสูตร

^{๑๒๑} ส.น. (ไทย) ๑๖/๒๓/๔๐-๔๓.

นอกจากนี้ในบทที่ ๒ ผู้วิจัยยังได้นำเสนอภาพที่สรุปเนื้อหาในมหานิทานสูตร^{๑๒๒} ซึ่งเป็นปัจจัยสมุปบาทสายสมุทยวารระดับระหว่างบุคคล โดยขยายจากต้นหาขึ้นมาจนนำไปสู่การใช้ความรุนแรงขึ้น ดังภาพที่นำกลับมาเสนอใหม่อีกครั้ง (ดูภาพที่ ๔.๘ ประกอบ)

ปัจจัยสมุปบาทในมหานิทานสูตร

ภาพที่ ๔.๘ แสดงปัจจัยสมุปบาทระดับระหว่างบุคคลจากมหานิทานสูตร

จากภาพทั้งสองข้างต้น ร่วมกับแบบจำลอง สังคมตื่นรู้ Model สามารถประมวลเป็นภาพบูรณาการของแบบจำลองปัจจัยสมุปบาทสายสมุทยวารและนิโรธวารในระดับภายในบุคคล สายสมุทยวารในระดับสังคม และกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้ได้ ดังภาพที่ ๔.๙

กล่าวโดยสรุป การเกิดทุกข์ในสังคมนั้น หลักธรรมที่เป็นปัจจัยเริ่มจากต้นหาที่ฟุ้งจากบุคคลขึ้นมาสู่ระหว่างบุคคล ในขณะที่กระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้อาศัยการทำงานจากสองด้านด้วยกัน ด้านหนึ่งเป็นการก้าวข้ามของบุคคล กล่าวคือ เมื่อบุคคลรู้ทุกข์ ได้อาศัย **ปรัตติยธรรม** จากกัลยาณมิตรและโยนิโสมนสิการ เป็นต้น ในการพัฒนาตนให้ก้าวข้ามขึ้นเป็นบัณฑิตชั้นสูง เมื่อเป็นบัณฑิตชั้นสูงและมีความเมตตา กรุณาย่อมพร้อมที่จะช่วยเหลือผู้อื่นในการก้าวข้ามของบุคคลนี้ โยนิโสมนสิการถือเป็นธรรมที่มีบทบาทสำคัญ

ในอีกด้านหนึ่งนั้น คนที่ยังไม่ก้าวข้ามเป็นบัณฑิตนั้น เมื่อได้รู้ทุกข์แล้ว ศรัทธาจะอาศัยทุกข์นั้นเกิดขึ้น สำหรับคนทั้งหลายนั้น **ศรัทธา** ที่มีเหตุผล เป็นธรรมที่มีบทบาทสำคัญในการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง การผุดบังเกิดทางสังคมที่ได้จากงานวิจัยนี้ พอสรุปได้ดังนี้

เมื่อบุคคลมีทุกข์ ศรัทธาจึงอาศัยทุกข์เกิดขึ้น

เมื่อบุคคลมีศรัทธา ขั้นตอนต่อมาคือการคบบัณฑิต

^{๑๒๒} ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๙๕-๑๓๐/๕๗-๗๖.

เมื่อมีศรัทธาและได้คบบัณฑิตแล้ว ขั้นตอนต่อมาคือการประชุมกันเหื่องนิตย
เพื่อให้มีความเห็นเสมอกัน (ทิวฐิสัมมัญญา)

เมื่อมีความเห็นเสมอกันแล้ว ขั้นตอนต่อมาคือ การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม

เมื่อมีความเห็นเสมอกันภายในกลุ่มแต่ต่างจากภายนอก รวมทั้งอยู่ในขอบเขตพื้นที่
ที่เหมาะสมของตนแล้ว ขั้นตอนต่อมาคือ การคิดในเรื่องดีงาม

เมื่อมีการคิดในเรื่องดีงาม ขั้นตอนต่อมาคือ การพิจารณา

เมื่อเกิดการพิจารณาแล้ว ขั้นตอนต่อมาคือ การสื่อสารต่อกันด้วยดี

เมื่อมีการสื่อสารด้วยดีระหว่างกันแล้ว ขั้นตอนต่อมาคือ การลงมือปฏิบัติด้วยดี

เมื่อมีการปฏิบัติจนเกิดผลสำเร็จขึ้น ความเลื่อมใสจากตัวอย่างที่สำเร็จของคน
กลุ่มอื่น ๆ ก็จะเกิดตามมา

เมื่อคนมีความเลื่อมใสจากตัวอย่างและเข้ามาร่วมมือมากขึ้นแล้ว ขั้นตอนต่อไปคือ
การไม่สันโดษในการทำกุศลกรรมหรือสิ่งดี ๆ ให้เกิดมากขึ้น

เมื่อมีความไม่สันโดษในการทำกุศลกรรมหรือสิ่งดี ๆ ให้มากขึ้นแล้ว ขั้นตอนต่อมา
คือ การแบ่งปันผลลัพธ์ที่ได้ให้เท่าเทียมกัน

เมื่อมีการแบ่งปันอย่างเท่าเทียมกัน ขั้นตอนต่อมาคือ ความเพียรพยายาม

เมื่อมีความเพียรอย่างต่อเนื่องแล้ว สิ่งที่ต้องทำประกอบกันคือ การรู้เท่าทันความ
เปลี่ยนแปลง และการรู้ชัดในสถานการณ์ (สติ สัมปชัญญะ)

เมื่อรู้เท่าทันและรู้ชัดแล้ว ความอยู่เย็นเป็นสุขจึงเป็นขั้นตอนที่เกิดตามมา

ในกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมนั้น ธรรมที่ปรากฏอยู่ทั่วไปคือ วาจาโดยเฉพาะ
สัมมาวาจาในฐานะเป็นพื้นฐานของการรวมกลุ่ม ส่วนธรรมที่มีความสำคัญในกระบวนการนี้คือ
วิริยะ สติ สัมปชัญญะ หรือเรียกในการปฏิบัติธรรมว่า อาตาปี สมุชชาโน สติมา แม้ว่า
ความหมายจะไม่เสมอกันนัก แต่ช่วยให้เห็นภาพในเชิงเทียบเคียงได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

เมื่อเกิดกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมแล้ว ระบบวัฒนธรรมที่มีแบบแผนคุณค่า
คืออัปปมาเทหรือสติ ชุมชนทางสังคมที่มีบรรทัดฐานกำกับด้วยอโมหะหรือปัญญา ระบบ
เศรษฐกิจที่มีอโลกะหรือทานและจาคะเป็นธรรมกำกับ รวมทั้งระบบการเมืองที่มีอโทสะหรือ
เมตตา กรุณา ย่อมอาศัยกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมเกิดตามขึ้นโดยลำดับ

เมื่อระบบมีธรรมดังกล่าวกำกับแล้ว สังคมดีนรู้ย่อมอาศัยธรรมเหล่านั้นปรากฏขึ้น.

ในบทที่ ๕ จะเป็นบทสรุป ผู้วิจัยจะนำเสนอข้อค้นพบที่ได้ตามวัตถุประสงค์การวิจัย
รวมทั้งแสดงถึงข้อเสนอแนะในเชิงนโยบายและในเชิงวิชาการที่ได้จากการทำวิจัยในครั้งนี้.

